

ŞİDDET İÇERİKLİ BAZI RİVÂYETLERİN TAHLİLİ VE TENKİDİ*

Mustafa ERTÜRK**

Abstract

A Critical Study of Some Riwayât Concerning with Violence

This study examines three reports/riwayât concerning with violence which were located in the earliest Islamic siyar and hadith books. Two of the riwayât were attributed to the Prophet Muhammad, the last one was to Ali who was the fourth Khalifah and also son-in-law of the Prophet. All three reports generally speak of the both the Prophet Muhammad and Ali commanded his companions and his supporters in order to punish some people who committed a crime to burn them, as alive or death. But some commands were performed, some were not. These kind of riwayât consequently causes some allegations against Islam and its Prophet Muhammad. So that, we focused on and scrutinized the three reports in aspect of the texts and their chains/isnad. We reached clearly a conclusion that sort of reports are not trustable and not acceptable as a Sahîh or sound riwayâts.

Keywords: Violence, punishment, Ali, Hadith, companions, burning people, Sahih riwayât.

1. Giriş

1.1. Suç ve ceza insanlık âleminde var olan gerçekliklerdendir. Hangi inanç, düşünce ve sistemde olursa olsun, işlenen suçun muhakkak bir cezası vardır. Cezanın suça denk olup olmadığı meselesi her inanca, düşünceye ve sisteme göre farklılık arzedebilir. İslâm inancının temel kaynakları Kur'ân ve Nebevî Sünnet işlenen bir suça ancak ya misliyle ceza verme ya da affetme ilkesini getirmiş ve müslüman idarecilere bu ilkeyi koruma ve kollama yetkisi vermiştir.¹ İslâm tarihinde müslüman idarecile-

* Bu çalışmayı kıymetli zamanlarını ayırarak sabırla okuyup eleştiri ve katkılarını esirgemenen Sayın Prof.Dr. İsmail Lütfi Çakan'a ve Prof.Dr. İsmail Hakkı Ünal'a teşekkürü bir borç bilirim.

** Doç. Dr., Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı

1 Mesela bkz. el-Bakara, 2/194, el-En'âm, 6/160, eş-Şûrâ, 42/40; Buhârî, "İman", 31; Müslim, "İman", 205-207; Hz. Peygamber'in "Allah her şeyde güzel ve uygun davranmayı emretmiştir...Öldürdüğünüzde bile bu işi güzel yapınız (Tirmizî, "Diyât", 14), meâlindeki

rin ve yöneticilerin pek çoğu da bu prensibi mümkün merteye muhafaza etmeye çalışmışlardır. Bununla beraber suça misliyle ceza verme ilkesinin şu veya bu şekilde zaman zaman ihlâl edildiği, fakat bunların münferid hâdiseler olduğu, insanın olduğu her yerde yüzde yüz adâleti gerçekleştirmenin daima mümkün olmadığı bilinen bir başka tarihî gerçekliktir. Dolayısıyla bazı müslüman idareciler tarafından tarihin belirli dönemlerinde gerçekleştirilen hakkın ve hukûkun ihlâl edildiği, şiddete, zulme ve işkenceye kadar varan bir kısım münferid uygulamaları İslâm'ın temel umdeleri açısından değil, dönemin siyasî, idarî ve sosyal şartlarında şekillenmiş düşüncenin ve anlayışın bir tezâhürü olarak değerlendirmek icap eder.

1.2. Yine bazı müslüman idarecilerin İslâm'ın temel umdelerine aykırı ve âdil olmayan, özellikle şiddet unsuru ihtiva eden bir kısım uygulamalarına yönelik haberler tarih ve siyer kaynaklarından başka hadis kitaplarında da yer almış, bunlardan bazıları geçmiş âlimler tarafından nispeten izah edilmeye çalışılmıştır. Ne var ki onların yaptıkları izahlar kendi dönemlerinin şartları ve anlayışları çerçevesinde olduğu için İslâm'ın hem temel kaynakları hem de evrensel misyonu açısından tatminkar olmamaktadır. Tabiatıyla daha sonra gelen kaynak eserlerde de bu neviden haberler ve rivayetler herhangi bir değerlendirmeye tâbi tutulmaksızın kadîm kaynaklarda zikredildiği şekliyle yer alarak nakilcilik anlayışı devam ettirilmiş ve dolayısıyla İslâm'ın prensiplerine aykırı olan rivayetler de İslâm'ın bir telakkisi gibi algılanılmıştır. Halbuki böylesi bir yöntemin ve anlayışın tezâhürü olarak nakledilen rivayetlerin, ister istemez İslâm'ı bilmeyen ya da art niyetli kişiler tarafından geçmişte olduğu gibi günümüzde de suistimal edildiğini, İslâm'ın şiddet yanlısı ve totaliter merkezli bir din olduğu yönünde hem medyada hem de internet dünyasında² İslâm aleyhine bir malzeme olarak kullanıldığını görmekteyiz.

1.3. Bizim bu tespitimiz, geçmişte bazılarınca, tarihî bir bilgi olmanın ötesinde, İslâmî bir anlayış gibi algılanıp eserlerde kaydedilmiş ve günümüzde de, yazılmaya ve derlenmeye devam edilen hadîs kitaplarındaki şiddet içerikli üç rivayet üzerinde durmamızı gerekli kılmıştır. Bu rivayetlerden ilk ikisi Hz. Peygamber'e, diğeri de Hz. Ali'ye nispet edilmektedir. Birinci rivayet, Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'e Mekke'den Medine'ye hicretti esnasında yolunu keserek eziyet eden ve Zeyneb'in karnındaki çocuğunun ölümüne sebebiyet veren Hebbâr b. el-Esved (ö. 15 ?/636?) ile bir arkadaşı hakkında Hz. Peygamber'in onların önce yakılarak öldürülmeleri emrini verdiği, ancak daha sonra bu kararından vazgeçtiğiyle ilgilidir. İkinci rivayet, aynı zamanda *men kezebe aleyye...* hadîsinin sebep-i vürûdu olarak da nakledilmektedir. Bu haber, evlenmek istediği ancak normal yollardan bu arzusuna kavuşamadığı bir kadını elde etmek amacıyla Resûlullah'ın ismini kullanarak onun adına yalan söyleyen bir adam hak-

hadisle kısasın, o dönemin şartlarında, ancak kılıçla infaz edilebileceğini (İbn Mâce, "Diyât", 25) beyan ederek *işkenceyle veya ateşte yakarak öldürmeyi yasaklamıştır* (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 120, 122).

2 İlgili Web siteleri için mesela bkz. www.islamiyetgerçekleri.org, www.angelfire.com

kında yine Hz. Peygamber tarafından önce öldürülüp ardından yakılmasına dair emrinden bahseder. Üçüncüsü ise, aynı zamanda ikinci rivayetin sahîh olduğunu ispatlamak gayesiyle de ileri sürülen Hz. Ali'nin İslâm'dan dönen bir gurup insanı öldürüp kazdırdığı bir hendeğe doldurarak cesedlerini ateşte yaktırdığıyla alâkalıdır.

Biz bu rivayetleri gerek isnadı gerekse metinlerinin muhtevasını makale sınırının elverdiği ölçüde kısaca tetkik etmeye çalışacağız.

2. Hz. Peygamber'in Hebbâr b. el-Esved'i Yaktırmak İsteddiği-ne Dâir İleri Sürülen Rivayet

2.1. Hz. Peygamber'in, aşağıda zikredeceğimiz olay sebebiyle Hebbâr b. el-Esved'i ve arkadaşını yaktırma emrini verip daha sonra bu emrinden vazgeçtiğiyle ilgili haber, kaynaklarda özetle şöyle nakledilir:

Olay Bedir Savaşı'ndan bir ay kadar sonra Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'in (ö. 8/630) Mekke'den Medine'ye hicret etmesi sırasında meydana gelmişti. Zeyneb'in kocası Ebü'l-Âs b. er-Rebî (ö. 12/634) Bedir Savaşı'nda esir düşmüş ve Zeyneb'in Mekke'den Medine'ye hicret etmesine izin vermesi karşılığında serbest bırakılmıştı. Bu hicretin sağ salim gerçekleşmesi için Zeyneb'i Medine'ye götürecek kâfileye de özel muhafızlar refakat edecekti. Ancak kâfile yola çıktığında, Hebbâr b. el-Esved ve arkadaşları kâfilenin daha uzağa gitmesini engellemek amacıyla özel muhafızlar gelmeden saldırıya geçmişlerdi. Bu saldırıda aynı zamanda hâmile olan Hz. Zeyneb devesinden düşmüş ve hem karnındaki çocuğu ölmüş hem de kendisi sakatlanmıştı. Zeyneb'in sağ salim Medine'ye ulaşmasını tekeffül eden Ebü'l-Âs'ın ailesi ile Ebû Süfyân haberi alır almaz hemen yetişip küçük kervanı Mekke'ye geri getirmişler ve gece vakti gizlice yeniden yola çıkarmak suretiyle işi yatıştırmışlardı. Zeyneb'in Medine'ye varması üzerine Hz. Muhammed (a.s.) torununun da ölümünden mes'ûl olan, daha sonradan İslâm dinini seçen şair Hebbâr b. el-Esved (ö. 15/636'dan sonra) ile arkadaşını³ bulup cezalandırmak amacıyla Hamza b. Amr el-Eslemî (ö. 61/680) kumandasında bir askerî birliği sevk etmişti. Hz. Peygamber askeri birliği gönderirken komutana bunu yapanları önce ateşte yakmalarını emretmiş, ancak bir süre sonra "Sübhânallâh! Ateşte ancak Allah yakar" diyerek verdiği karardan vazgeçerek bu tür bir cezalandırmanın yalnız Allah'a mahsus olduğunu söyleyip sadece öldürülmelerini emretmişti.⁴

3 İkinci kişinin Nâfi' b. Abdüqays olduğu belirtilmektedir. Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (neşr.: Süheyl Zekkâr), (I-II), Beyrut 1992, c. I, s. 484; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-imâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî* (neşr.: İltizâm Abdurrahman Muhammed), (I-XIII), Beyrut 1988, c. VI, s. 112; a.mlf., *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, (I-VIII), Beyrut, c. VI, s. 279.

4 el-Vâqidî, *Kitâbü'l-Meğâzî* (neşr.: Marsden Jones), (I-III), Beyrut 1966, c. II, ss. 857-859; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, c. I, ss. 481-484; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev.: Salih Tuğ, (I-II), İstanbul 1991, c. I, ss. 231-232.

Vâqidî ilk önce herhangi bir isnad zikretmeksizin Hz. Peygamber'in ilk emrinden vazgeçtikten sonra "Yakalarsanız onun ellerini ve ayaklarını kesin" dediğini haber verir. Bununla beraber o, "Vâqid b. Ebû Yâsir > Yazîd b. Rûmân > ez-Zübeyr b. el-Avvâm" senediyle nak-

2.2. Özetini verdiğimiz bu haber ayrıca hadîs eserlerinden Abdürrezzâq'ın (ö. 211/826) *el-Musannef*'inde "Bâbü'l-qatlı bi'n-nâr"⁵, Saîd b. Mansûr'un (ö. 227/842) *Sünen*'inde "Bâbü kerâhiyeti en yu'azzebe bi'n-nâr"⁶, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inde⁷, Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*'inde "Bâbün fi'n-nehî anî't-ta'zîbi bi 'azâbillâh"⁸, Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sahîh*'inde "Bâbü't-Tevdî"⁹ ve "Bâbün Lâ yu'azzebü bi azâbillâh"⁹, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) *Sünen*'inde "Bâbün fi kerâhiyeti harqî'l-'aduvvi bi'n-nâr"¹⁰ ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'inde genel olarak "ateşle azab etmenin yasaklanmasına dair" konu başlıkları¹¹

lettiği haberde ise Hz. Peygamber'in Hebbâr'ı yakaladıkları zaman sadece ellerini ve ayaklarını kesmelerini daha sonra boynunu vurmalarını emrettiğini kaydeder (bkz. el-Vâqidî, *Kitâbü'l-Meğâzi*, c. II, ss. 857-859); İbn Hişâm da, "İbn İshâq > Yezîd b. Ebû Habîb > Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec > Süleyman b. Yesâr > Ebû İshâq ed-Devsî > Ebû Hüreyre" senediyle zikrettiği haberde, Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in bir seriyye gönderdiğini [ki Ebû Hüreyre kendisinin bu seriyyede bulunduğunu belirtmektedir] ve "Eğer Hebbâr b. el-Esvedî veya onun yanındaki adamı yakalarsanız – ki İbn Hişâm İbn İshâq'ın o kişinin adını verdiğini belirtiyor- her ikisini ateşte yakınız" dediğini ve ertesi gün kendilerine bir haber göndererek "Ben size bu iki adamı yakalarsanız yakmanızı emretmişim. Daha sonra Allah'tan başka hiç kimsenin ateşle azap etmeyeceğini düşündüm. Eğer onları yakalarsanız öldürünüz" (bkz. İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, c. I, s. 484) dediğini rivayet eder.

- 5 Abdürrezzâq, Ebû Bekir İbn Hemâm, *el-Musannef* (neşr.: Habîburrahman el-A'zamî), (I-XI), Beyrut 1983, c. V, s. 214, no:9417, 9418: "Abdürrezzâq > İbn Uyeyne > İbn Cüreyc > (hasibtü) Mücâhid", senediyle mürsel olarak; diğeri "Abdürrezzâq > İbn Cüreyc > Ebû'z-Zinâd > Hanzale b. Abdullah[doğrusu Ali] el-Eslemî > Hamza b. Amr el-Eslemî" senediyledir.
- 6 Saîd b. Mansûr, *Sünen* (neşr.: Habîburrahman el-A'zamî), (I-II), Beyrut 1985, c. II, ss. 243-244, no: 2643, 2646: "Muğîre > Abdurrahman el-Hizâmî > Ebû'z-Zinâd > Muhammed b. Hamza el-Eslemî > Hamza el-Eslemî; Süfyan > İbn Ebû Nuceyh".
- 7 İbn Hanbel, Ahmed, *Müsned*, (I-VI), İstanbul 1982, c. II, s. 307, 338, 453, c. III, s. 494: "Hâsim b. el-Qâsim > Leys b. Sa'd > Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec > Süleyman b. Yesâr > Ebû Hüreyre"; "Yunus > Leys b. Sa'd > Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec > Süleyman b. Yesâr > Ebû Hüreyre"; "Haccâc > Leys b. Sa'd > Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec > Süleyman b. Yesâr > Ebû Hüreyre"; "Saîd b. Mansûr > el-Muğîre b. Abdurrahman > Ebû'z-Zinâd > Muhammed b. Hamza el-Eslemî > Babası"; "Muhammed b. Bekr(?) > İbn Cüreyc > Ziyâd b. Sa'd > Ebû'z-Zinâd > Hanzale b. Ali > Hamza b. Amr el-Eslemî"; "Abdürrezzâq > İbn Cüreyc > Ziyâd > Ebû'z-Zinâd > Hanzale b. Ali > Hamza b. Amr el-Eslemî".
- 8 Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen* (neşr.: Fevzâ Ahmed-Hâlid es-Seb'), (I-II), Beyrut 1407/1987, "Siyer", 24, c. II, s. 293, no:2461: "Abdullah b. Amr b. Ebân > Abdurrahîm b. Süleyman > Muhammed b. İshâq > Yezîd b. Ebû Hubeyb > Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec > Ebû İshâq ed-Debûsî > Ebû Hüreyre".
- 9 Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmi'u's-Sahîh*, (I-VIII), İstanbul, ts., İslâmî Kitâbevi, "Cihad", 107, c. IV, s. 7, "Cihâd", 149, c. IV, s. 21; İbn Vehb > Amr > Bükeyr > Süleyman b. Yesâr > Ebû Hüreyre"; "Quteybe b. Saîd > el-Leys > Bükeyr > Süleyman b. Yesâr > Ebû Hüreyre".
- 10 Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Cihad", 112, c. III, ss. 54-55: "Saîd b. Mansûr > Muğîre b. Abdurrahman el-Hizâmî > Ebû'z-Zinâd > Muhammed b. Hamza el-Eslemî > Hamza el-Eslemî". Ayrıca "Yezîd b. Hâlid ve Quteybe > el-Leys b. Sa'd > Bükeyr Süleyman b. Yesâr > Ebû Hüreyre" (sadece senedini verir ve birkaç cümle ile rivayet edildiğini söyler).
- 11 Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, (I-VIII), İstanbul, ts., İslâmî Kitâbevi, "Siyer", 20, c. IV, s. 137: "Quteybe > el-Leys > Bükeyr b. Abdullah > Süleyman b. Yesâr > Ebû Hüreyre". Tirmizî bu konuda İbn Abbâs ve Hamza b. Amr el-Eslemî'den de rivayetin geldiğini, Ebû Hüreyre hadisinin "Hasen Sahîh" olduğunu belirtir. İbn İshâq'ın bu rivayeti Süleyman b.

altında muhtelif lafızlarla Ebû Hüreyre (ö. 58/677), Hamza b. Amr el-Esemî (ö. 61/680) ve Zübeyr b. el-Avvâm'dan (ö. 36/656) muttasıl olarak, Mücâhid ile İbn Ebû Necîh'ten mürsel olarak nakledilmektedir.

2.3. İsnâd ve Muhteva Değerlendirmesi

2.3.1. Rivayetin senedlerini incelediğimizde Hamza b. Amr el-Esemî rivayetinin dışındaki târiklerde bazı problemlerin olduğunu görürüz. Şöyle ki, Abdürrezzâq'ın *el-Musannef*'inde¹² Mücâhid'den ve Saîd b. Mansûr'un *Sünen*'inde¹³ İbn Ebû Necîh'ten gelen rivayetin senedi muttasıl değildir. Sahîh hadisin şartlarından muttasıl olma şartı¹⁴, bu târikte bulunmadığı için o rivayet sahîh kabul edilmez. Metnindeki probleme gelince; mürsel olarak nakledilen bu rivayete göre güya Hz. Peygamber'in seriyyedekilere Hebbâr'ın bacaklarının arasına odun koyup ateşle tutuşturmalarını emrettiğine dair yakma eyleminin nasıl yapılacağını gösteren oldukça ğarib bir bilgi yer almaktadır ki böylesi bir bilgi, herhangi bir örneği bulunmadığı için asla kabul edilemez.

2.3.2. Zübeyr'in rivayetinde ise Hebbâr'ın yakılması emri yerine ellerinin ve ayaklarının kesilmesi ve daha sonra boynunun vurulması zikredilir.¹⁵ Zübeyr'den gelen bu rivayet sadece Vâqıdî'nin (ö. 207/822) naklettiği bir rivayettir. Vâqıdî hakkında meşhûr münekkit âlimler "kezzab/yalancı", "yeda'u'l-hadîs/hadis uydurur", "müdellis" ve "metrûk" gibi ifadeleri kullanarak onu cerh etmişler, kimileri de onun sika ve me'mûn olduğunu söylemişlerdir. Fakat bu bilgileri kaydeden Zehebî (ö. 748/1347) Vâqıdî'nin zayıflığı konusunda icmâ olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶ Dolayısıyla Vâqıdî'nin naklettiği bu haberi de ihtiyatla karşılamak gerekir.

2.3.3. Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) nakledilen rivayette Ebû Hüreyre kendisinin bu seriyyede yer aldığını belirtmektedir. Halbuki, Zeyneb'in Mekke'den Medine'ye hicret etmesi esnasında meydana gelen bu hâdise Bedir'den bir ay sonra, yani Hicret'in 2. yılında gerçekleşmişti. Ebû Hüreyre'nin İslâm'ı kabul ettiği tarih ise Hicret'in 7. senesinin başındadır¹⁷. Dolayısıyla onun bu seriyyede görev alması mümkün değildir. Bu sebeple Ebû Hüreyre'nin kendisinin yer almadığı ve şahit olmadığı bir olay hakkında "ben de o seriyyede idim" gibi bir ifadeyi kullanması ya da ona izafe edilmesi de rivayetin güvenilirliğine gölge düşürmektedir. Ancak bu tarihî gerçekliğe rağmen meşhur hadis musannifleri, Ebû Hüreyre'nin bu

Yesâr ile Ebû Hüreyre arasında birisinin ismini zikrederek kaydettiğini söyler. Ve en doğrusunun da el-Leys rivayeti olduğunu vurgular.

12 Abdürrezzâq, *el-Musannef*, c. V, s. 214.

13 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, c. II, s. 244.

14 Mesela bkz. Müctebâ Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 341.

15 Vâqıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, c. II, s. 858.

16 Mesela bkz. Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Osman, *Mîzânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl* (neşr.: Ali Muhammed el-Bicâvî), (I-IV), Dimaşk, ts., Dârü'l-fikr, c. III, ss. 662-666.

17 Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hüreyre", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s. 160.

seriyeye yer aldığına dair ibareyi ve rivayeti tenkit etmeksizin sadece sened silsilesine bakarak ve üstelik "esahhu'l-esânîd"¹⁸ diyerek Ebû Hüreyre'nin rivayetini eserlerine almışlardır. Tespitlerimize göre bu Ebû Hüreyre rivayeti İbn İshâq kaynaklıdır. Muhaddislerin güvenilirliği konusunda ihtilafa düştükleri ve hakkında "sika" ve "kezzâb"¹⁹ gibi birbirine tamamen zıt beyanların bulunduğu İbn İshâq'tan (ö. 151/768) gelen bu rivayete de²⁰ ihtiyatla bakmak gerekir.

2.3.4. Hebbâr olayında, senedinin sıhhat derecesi ne olursa olsun, Hebbâr ve arkadaşının Zeyneb'e yaptıkları çirkin eylemden dolayı, Hz. Peygamber'in gönderdiği seriyeye onları yakmaları için emir vermesinin, Peygamber'i bir beyanın ötesinde, Hz. Peygamber'i kendi düşünce tarzlarına göre şekillendiren bir anlayışın ve düşüncenin ürünü olabileceğini düşünmekteyiz. Şöyle ki, İslâm'da savaş esnasında dahi, yönetici tarafından bir kısas uygulanacaksa, bu kısas sadece ya "bi'l-misli mukâbele" ile geçerlidir, ya da affetmektir. Savaşta öldürmeyi "Öldürdüğünüzde bile bu işi güzel yapınız"²¹ diyen, zulmü yasaklayan ve hatta affi ön plana alan bir dinin Peygamberi'nden Arap cahiliye dönemindeki ceza sisteminde bile rastlanmayan²² yakma eylemini emretmesi ve hatta "bacaklarının arasına odun koyup tutuşturun" gibi hâşâ sadist bir söylemin ondan sâdir olması asla düşünülemez. Her ne kadar söz konusu rivayetin sonunda Hz. Peygamber'in kısa bir sürede veya bir gün sonrasında "Hebbâr'ın yakılması ile ilgili emrinden" vazgeçtiği belirtilse de haberde yer alan özellikle "yakınız" emrinin Hz. Peygamber'e ait bir söz olmayacağı kanaatindeyiz. Benzer şekilde Hz. Peygamber'in bu emrinden vazgeçip daha sonra "ellerinin ve ayaklarının kesilmesi"²³ yönündeki emir dahî bir problem arzeder. Zirâ Kur'ân'da Allah ve Resûlü ile harb edenlere verilecek cezâi müeyyideler arasında zorunlu olmayan ancak tercih sebebi sayılabilecek bu tür uygulama Mâide Sûresinin 33. âyetinde zikredilmektedir.²⁴ Mâide Sûresi ise en erken Hudeybiye senesinden itibaren nâzil olmaya başlamış, bir kısmı

18 Mesela bkz. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tehzîbü'l-âsâr -Müsnedü Ali b. Ebî Tâlib*, neşr.: Mahmûd Muhammed Şâkir, Kahire, ts., Matbaatü'l-Medenî, s. 78.

19 Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, c. III, ss. 468-475, no: 7197.

20 Bu rivayeti, İbn İshâq'ın *Meğâzî'si* bize kadar eksik geldiği için onu kitabından alıntılar yapan İbn Hişâm'ın *es-Sîre'sinden* tespit ettik (İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, c. I, s. 484). Bu rivayet aynı senedle Dârimî'nin *Süneninde* de yer almaktadır (bkz. "Siyer", 24, c. II, s. 293, no:2461).

21 Tirmizî, "Diyât", 14.

22 Câhiliye dönemindeki ceza şekilleri öldürme, hapis, dayak, kabilenin himayesinden çıkarma ve sürgündü, bazı münferit olaylarda ise mızrakla öldürme, ağaca germe(salb), taşlayarak öldürme, ipe boğma ve asma, işkence ile öldürme(müsle) şeklindeki infazlara da rastlanmakta idi. (Mesela bkz., Ali Bardakoğlu, "Ceza", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 472.)

23 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, c. II, s. 244.

24 "Allah ve Resûlüyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmanın cezası, ya öldürülmeleri, ya asılmaları, ya birer el ve ayaklarının çapraz kesilmeleri ya da sürgün edilme-leridir".

Mekke'nin Fethi senesinde, bir kısmı da Veda Haccı'nda nâzil olmuştur.²⁵ Bu durumda Hudeybiye antlaşmasının olduğu sene Hicret'in 6. (628) senesidir. Hebbâr olayı ise Bedir Savaşı'ndan bir ay sonra, yani Hicret'in 2. (624) senesinde meydana gelmiştir. Öyle ise o ânâ kadar böylesi bir cezanın verilmesi gerektiğine dair Kur'ân'da herhangi bir emir yoktur. Hz. Peygamber'in Kur'ân vahyi'nin dışında içtihadıyla ya da kızı Zeyneb'e yapılan bir fiil karşısında babalık duygusu içinde böyle bir emir verip vermeyeceği tartışmalı olmakla beraber, Hebbâr'ın yakılmayı ya da ellerinin ve ayaklarının kesilip sonra öldürülmeyi gerektirecek derecede bir suç işlemediği ortadadır. Olsa olsa Allah ve Resûlü'ne karşı savaş açtığı için sadece kılıçla öldürülmesi gerekirdi.

2.3.5. Bütün bunlara rağmen Hz. Peygamber'in babalık duygusu içinde böyle bir sözü söyleyebileceğini farzetsek bile, Hz. Peygamber'in en azından böyle bir işin gerçekleştirilmesinden hemen önce haber göndererek veya çağırarak kararından vazgeçtiğini bildirmesi dahi, bir önceki söylediğinin hükmünü tamamen ortadan kaldırmaktadır.²⁶ Muhaddislerin eserlerinde "ateşle azab etmenin yasaklanması"na dair bütün bab başlıklarında bu rivayeti, her ne kadar söz konusu rivayet bütün halinde problem arzetsen bile yine yasaklanan son hükmü, kullanmaları önceden belirttiğimiz gibi bundan sonra olabilecek bu tür vakaların ve verilecek "yakma" hükümlerinin İslâmî açıdan hiçbir şekilde tasvip edilemeyeceğini ve Nebevî Sünnet'e aykırı olduğunu açıkça göstermektedir.

3. Hz. Peygamber'in Kendi Adına Yalan Söyleyen Birisini Yakıttığına Dâir İleri Sürülen Rivayet

3.1. Bu rivayetin tetkikine girmeden önce birkaç hususa değinmek gerekecektir: Hadîs Tarihi açısından son derece önemli olduğunu düşündüğümüz, aşağıda incelenecek rivayet, gerek klasik kaynaklarımızda gerekse son dönemde yapılan bir kısım hadîs çalışmalarında "Hz. Peygamber adına hadîs uydurmak" şeklinde ifade edeceğimiz *hadîs vaz'î* hareketinin ya târihen Hz. Peygamber döneminde başladığına delil için ileri sürülmüş ya da *men kezebe aleyye* hadîsi olarak bilinen ve lafzen mütevatir kabul edilen²⁷ "Kim benim adıma bile bile yalan söylerse, cehennemdeki/ateşteki yerine hazırlansın"²⁸ hadîsinin sebep-i vürudu olarak nakledilmiştir.²⁹ Yâhut

25, Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (I-X), İstanbul, ts., c. III, s. 1543. Süleyman Ateş de bu sûrenin hicrî 4. senesi civarında nâzil olduğunu söyler (*Gerçek Din Bu 2*, İstanbul, ts., Yeni Ufuklar Neşriyat, s. 57).

26 el-Ca'birî, Ebû İshâq, Burhanneddîn İbrahim b. Ömer, *Rusûhu'l-ahbâr fî mensûhi'l-ahbâr* (neşr.: Hasan Muhammed Maqbûlî), Beyrut 1409/1988, s. 472.

27 el-Kettânî, Ebû Abdullah Ca'fer el-Hasenî, *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, Beyrut 1987, ss. 35-41.

28 Bundan böyle bu hadîs *men kezebe aleyye* adıyla anılacaktır.

29 Ma'mer b. Raşid, *el-Câmi'* (Abdürrezzâq'ın *el-Musannefi* içerisinde), c. XI, s. 261, no: 20490; Tahâvî, Ebû Ca'fer, *Müşkilü'l-âsâr* (neşr.: Dâiratü'l-Meârif), Haydarabad 1333, c. I, ss. 164-165; Taberânî, Ebû'l-Qâsim Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (neşr.: Hamdî Abdülmecîd es-Silefî), Mevsil 1985, c. VI, s. 277, no: 6215; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-Evsat*

Hız. Peygamber adına yalan söylemenin veya ona sebbetmenin / sövmenin cezâ-i müeyyidesinde hukûkî bir dayanak olarak gösterilmiştir.³⁰

3.2. Ne var ki nakledilen bu haber özellikle klasik dönem bazı eserlerde herhangi bir değerlendirme yapılmaksızın sahîh kabul edilmiş; ne senedi ne de metni ilmî bir tenkide tâbi tutulmuştur.³¹ Günümüzdeki bir kısım çalışmalarda da rivayetin sıhhati noktasında herhangi bir şey söylenmemiştir.³² Sadece birkaç araştırmada bu rivayetin senedi tenkide konu olmuş ve münker olduğu belirtilmiştir.³³ Ancak isnadları üzerinde yapılan bu kısmî eleştiriye rağmen, metnin muhtevasına, birkaç cümle dışında³⁴, hiç değinilmemiştir.³⁵ Halbuki metnin muhtevasının da ayrıca tetkike tâbi tutulması sened yönünden münker olan bir rivayetin metninin de sahîh olup olmadığına dair kuşkuları ortadan kaldıracaktır.

3.3. Söz konusu haberin muhtevasına yönelik herhangi bir eleştirinin yapılmaması, sonradan yanlış bilgilerin ve değerlendirmelerin ortaya çıkmasına da neden olabilmektedir. Nitekim günümüzde yapılan akademik bir çalışmada, rivayetin güvenilir/sika ravilerden nakledildiği belirtilmiş ve

(neşr.: Mahmûd et-Tahhân), (I-X), Riyad 1995, c. III, s. 59; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (neşr.: Muhammed Ahmed Abdülazîz), (I-IV, V-VIII), Qâhire 1978, ss. 169-170, 258; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Kitâbü'l-Mevdû'ât* (neşr.: Abdurrahman Muhammed Osman), Dârü'l-fıkr, 1983, c. I, ss. 55-56; Muhammad Zübayr Sıddîqî, *Hadith Literature*, Calcutta 1961, s. 127; Ahmet Emin, *Fecrû'l-İslâm*, Beyrut 1969, s. 211; Muhammed Ebû Zehv, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Beyrut 1984, s. 480; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler-Menşe'i, Tanıma Yolları, Tenkidi*, DİB Yayınları, Ankara 1980, ss. 24-25; Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, (1. Baskı), Samsun 1996, ss. 31-37, (2. Baskı), Etüd Yayınları, Samsun 1997, ss.33-39.

30 İbn Teymiyye, Taqıyyüddîn, *es-Sârmü'l-meslûl 'alâ şâtimi'r-resûl* (neşr.: İsam Fâris Harestânî), Beyrut 1994, ss.176-178, 183.

31 Sadece Zehebî, senedinde Sâlih b. Hayyân'ın bulunduğu rivayeti eleştirmiştir (bkz. *Mizânü'l-i'tidâl*, c. II, s. 293).

32 Sıddîqî, *age*, s. 127; Emin, *age*, s. 211; Ebû Zehv, *age*, s. 480; Kandemir, *age*, ss. 24-25; Cihan, *age*, ss. 33-39.

33 Bkz. Ömer b. Hasen b. Osman Felâte, *el-Vad'u fî'l-hadîs*, (I-III), Dimaşk 1981, c. I, ss. 185-188; Abdülfettah Ebû Ğudde, *Lemehâtün min târîhi's-sünne ve ulûmi'l-hadîs*, Beyrut 1417, ss. 56-65 (Türkçesi: *Mevzû Hadisler*, çev.: Enbiya Yıldırım, İnsan Yayınları, İstanbul 1997, ss. 36-40); Enbiya Yıldırım, *Hadis Problemleri*, İstanbul 1997, ss. 16-22.

34 Nitekim Ebû Ğudde bu hadisin senedlerinin zayıf ve münker olmasının ötesinde, Hız. Peygamber'in "Ateşle ancak Allah azab eder" sözünü söyledikten sonra nasıl böyle bir şey söyleyebileceğini vurgulayarak bu hadisin açıkça münker olduğunu zikreder (*Lemehât*, s. 58).

35 Muhtemelen bunun gerekçesi "Senedi sahih olmayan bir rivayetin metninin de sahih kabul edilmeyeceği, dolayısıyla metnin üzerinde herhangi bir değerlendirmenin yapılmaması gerektiği" düşüncesi olabilir. Fakat senedi sahih bazı hadisler vardır ki metni sahih kabul edilemez türdendir. (Nitekim mesela İbnü'l-Cevzî böyle bir kriterden hareketle senedi sahih kabul edilen hadisler hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzû'ât* (neşr.: Abdurrahman Muhammed Osman), Dârü'l-fıkr, 1983, c. I, ss. 99-100.) Buna ilaveten senedi sahih olmayan hadislerin metinlerinden bazı kısımlarının, ileride de görüleceği üzere, senedi sahih hadisler içerisinde de kısmen yer aldığı, idrac edildiğini ve bir problem arzettiğini göz önüne alırsak, bu rivayetin metninin de eleştiriye tabi tutulması gerektiğini düşünmekteyiz

bunun neticesinde de metnin içeriğinde yer alan, Hz. Peygamber'in, kendi adına yalan söylemesine mukâbil cezâî bir müeyyide olarak o kişinin cesedinin yakılması emrini verdiğiine dair beyanını sanki doğrularcasına, insan yakma eylemi İslâmî bir anlayış gibi takdim edilmeye çalışılmış ve bu anlayışı destekler mahiyette başka hâdiseler de örnek gösterilmiştir.³⁶ Tespitlerimize göre, bu hususta herhangi bir farklı değerlendirmenin yayımlanmış olmaması bizi böyle bir yazıyı kaleme almaya sevk etmiştir.³⁷

3.4. Dolayısıyla, bu çalışma, aynı zamanda şiddet unsuru içeren söz konusu haberin, daha ziyade muhtevasına yönelik olacaktır. Ancak öncelikle rivayetin hiçbir tarîkinin sened yönünden sıhhatli olmadığı, son dö-

36 Mesela aşağıda inceleyeceğimiz haberi esas alan Sadık Cihan, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, (1. Baskı, Samsun 1996, ss. 31-37; 2. Baskı, Etüd Yayınları, Samsun 1997, s. 33-39. (Biz ikinci baskısına referans vereceğiz), isimli eserinde Hz. Peygamber adına yalan söylemenin onun döneminde başladığını, "men kezebe aleyye" hadisinin sebeb-i vürûdu olarak nakledilen haberin doğru olduğunu söylemektedir. Sadık Cihan Ma'mer'in *el-Câmi'inin* dışındaki bazı eserlerde nakledilen birkaç rivayeti zikrettikten sonra, bu haberlerin "sika raviler tarafından nakledilen rivayetler" (s. 35) olduğunu söyler. Onun bu yargıya varması muhtemelen metnin muhtevasının da doğru olmasını gerektireceği düşüncesine sevk etmiş olabilir. Nitekim o, birkaç cümle sonrasında, "yakma" emrinin verilmesi halinde kendisinin de dikkatini çekmiş olacak ki, "Yalnız burada yakılma olayının İslâm'a uyup uymadığına kısaca temas edelim" (s. 36) diyerek Ehl-i Sünnet imamlarından bazılarının Hz. Peygamber adına yalan söyleyen kimsenin durumu ile ilgili görüşlerini nakleder. O, daha sonra şunları söyler: "Yukarıdaki görüşlerden anlaşılacağı üzere, Hz. Peygamber'e iftira eden kimsenin Allah'a yalan isnat etmiş gibi olduğundan, öldükten sonra yakılabileceği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in böyle bir emir vermesi, meselenin ehemmiyetini göstermesi, aynı zamanda böyle yollara başvuracaklara ibret olması içindir." (s. 36).

Sadık Cihan bir paragraf aşağıda, kendi tezini haklı göstermek için İslâm tarihinde yakma olaylarına muhtelif zamanlarda da rastlandığını, Hz. Ali'nin mürtetlerin ateşte yakılmaları hakkındaki emrinin de bu konu içinde düşünülebileceğini söyledikten sonra şu sonuca varır: "Çünkü İslâm'da hiçbir şekilde insanın yakılmayacağı hususu olsaydı, İslâm'ı çok iyi bilen Hz. Ali böyle bir yola başvurmazdı. Nitekim ihtilaf konusu olduğundan, Ali'nin bu emrini İbn Abbâs kabul etmemiş, yakmak/[yakmanın] ancak Allah'a mahsus olduğunu ileri sürerek mürtetlerin yalnızca öldürülmeleri gerektiğini söylemiş ve görüşünü Ali'ye kabul ettirmiştir. Fakat Ali başka bir hâdisede aynı görüşü benimsememiştir" (s. 36). Yazar bu konuyla ilgili başka haberleri kaydettikten sonra *men kezebe aleyye* ..hadisinin vürud sebebini bir yalan değil, aksine doğru bir haber olduğunu çeşitli rivayetlerle açıklamaya çalıştığını söyler ve konuyu bitirir. (s. 39).

Cihan'ın iddia ettiği gibi haberin sika raviler tarafından rivayet edildiği düşüncesi isabetli olmayıp, ileride de açıklanacağı üzere, rivayetin bütün versiyonları sened itibarıyla de münkerdirler. Ayrıca Hz. Ali'nin dinden dönenleri yaktığına dair rivayetin hem senedi hem de metni müşkildir. Dolayısıyla "İslâm'da eğer yakma olayı olmasaydı Hz. Ali'nin böyle bir yola başvurmayacağına" dair iddiası ise kaynağı güvenilir olmayan bir rivayete dayanmaktadır, Kur'an'ın ve Nebvî Sünnetin ilkelerine aykırıdır. En azından, yukarıda zikrettiğimiz, problemlili bir rivayet olmakla beraber, Hebbâr olayı bile dikkate alınsaydı, "İslâm'da yakma olayı olmasaydı..." gibi bir neticeye varılmazdı.

37 Böylesine yalan ve uydurma bir hâdisenin, konuyla ilgili yazılmış ve iki defa yayımlanmış akademik bir çalışmada bulunmasının tespiti, acilen böyle bir yazının kaleme alınmasını da gerekli kılmıştır. Zira tarihî de olsa yanlış bilgilerin ve inançların İslâm adına gerçekmiş gibi sunulmasının, günümüz din anlayışın şekillenmesinde ve bilinçaltında yer etmesinde derin tesirler bıraktığını ve bu bilgilendirme sayesinde önüne geçilmez vahim sonuçlara götürebileceğini unutmamak gerekir. Çünkü bazı bilgiler vardır ki, tarihi de olsa sadece kağıt üzerinde kalmamakta bazen fiiliyata yansıyabilmektedir.

nemde yapılan tetkiklerle sabit olmakla beraber³⁸, biz de ayrıca katkı mahiyetinde bazı ilave bilgilere de kısaca işaret edip³⁹ şu ânâ kadar hiç kimsenin değinmediği, ilk döneme ait kaynak eser olan Ma'mer b. Râşid'in (ö. 152/769) *el-Câmi'*inde tespit ettiğimiz söz konusu rivayetin ilk versiyonunun senediyle ilgili bir başka bilgiyi de zikredeceğiz. Ardından haberin oluşum sürecini, eserlerde yer aldığı şekliyle kronolojik ve mukayeseli olarak sunacağız.

3.5. Şimdi rivayetin, farklı eserlerde zikredilen tarîklerini de dikkate alarak, genel görüntüsünü tasvir edelim:

Adamın biri üzerinde Hz. Peygamber'in hırkası olduğu halde Medine'ye iki mil mesafede bulunan Ensar'dan Benû Leys kabilesine gelerek "Resûlullâh @ hem sizin hem de mallarınız hakkında ve şu şu konuda hükmetmem için bana yetki verdi." der. [O adam cahiliyye döneminde o kabileden bir kadınla evlenmek istemiş, ancak kadının ailesi evlenmesine izin vermemiştir]. Resûlullâh'ın elçisi olduğunu iddia eden adam daha sonra o kadının evine konuk olur. Böylesi bir tekliften şüphelenen kabile, Hz. Peygamber'e bir haberci göndererek, durumu iletir. Bu bilgiyi alan Hz. Peygamber de "Allah'ın düşmanı yalan söylemiş" diyerek [farklı rivayetlere göre] Ali'ye ve Zübeyr'e veya Ebû Bekir'e ve Ömer'e yahut ismi bilinmeyen birisine "Eğer onu canlı bulursan/ız, ki canlı bulacağını/zı zannetmiyorum, öldür/ünüz, ölü bulursan/ız [cesedini] ateşte yak/ınız." emrini verir ve o kabileyeye gönderir. Elçi/ler de o kabileyeye vardığında, yalan söyleyen o kişiyi yılan sokmuş ve ölmüş bir halde bulur/lar, daha sonra cesedini [bir rivayete göre de önceden gömülen cesedi mezardan çıkartıp] ateşte yaktırır/lar. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Kim benim adima bile bile (teammüden) yalan söylerse, ateşteki yerine hazırlansın (men kezebe 'aleyye müteammiden fe'l-yetebevve' meq'adehu mine'n-nâr)" buyurur.

Men kezebe hadîsinin vürûd sebebi olduğu iddia edilen bu habere, (şimdiki tespitlerimize göre) ilk defa Ma'mer b. Râşid'in (ö. 152/769) *el-Câmi'* adlı eserinde rastlıyoruz. Haber ayrıca Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Müşkilü'l-âsâr'*, Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-Kebîr'* ile *el-Mu'cemü'l-Evsât'*, İbn Hazm'ın (ö. 456/1063) *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm'*, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1200) *el-Mevdû'ât'* gibi daha sonraki döneme ait eserlerde muhtelif lafızlarla zikredilmekte ve Büreyde b. el-Husayb (ö. 63/682), Abdullah b. Amr (ö. 63/682) ve Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) ve gibi sahâbîler ile tâbiînden Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye (ö. 98/716-17) ve meşhur tâbiî Saîd b. Cübeyr'den (ö. 95/713) rivayet edilmektedir.

38 Mesela bkz. Felâte, *el-Vad'u fi'l-hadîs*, c. I, ss. 185-188; Ebû Ğudde, *Lemehât*, ss. 56-65; Yıldırım, *Hadis Problemleri*, ss. 16-22.

39 Rivayetin bütün tarikleri yine tarafımızdan teker teker incelenmiş olup, tekrarın olmaması için elde edilen bilgilerin tamamı burada zikredilmemiştir.

3.6. İsnad Değerlendirmesi

3.6.1. Ma'mer b. Râşid (ö. 152/769) söz konusu rivayeti ismi bilinmeyen meçhul birisi vasıtasıyla Saîd b. Cübeyr'den (ö. 95/713) aktarmaktadır. Saîd de olayı herhangi bir sahâbîye isnad etmeksizin doğrudan nakletmektedir. Bu duruma göre; Ma'mer, haberi, büyük bir ihtimalle isminin bilinmesini istemediği başka birisinden almıştır. Bu kişi (racül) bizatihi meçhuldür. İkincisi, Saîd b. Cübeyr, olayı sanki yaşamış veya görmüş gibi anlatmaktadır. Halbuki senedin munkatı olmaması için kendisinden evvel bir sahâbî ravinin isminin zikredilmesi gerekliydi. Dolayısıyla bu haber hadîs tekniği açısından munkatı bir haberdir. Munkatı haberlerin de delil teşkil etmeyeceği bilinen bir husustur. Bu nedenle Ma'mer'in naklettiği bu haber de sened yönünden zayıftır. Saîd b. Cübeyr'le bağlantısı olması sebebiyle burada bir hususa daha dikkat çekmek istiyoruz. İbnü'l-Cevzî'nin Abdullah b. Zübeyr'den naklettiği haberde Abdullah'ın öğrencisi Atâ b. es-Sâib'in (ö. 136/753) biyoğrafisine baktığımız zaman, onun da Saîd b. Cübeyr'den rivayette bulunduğu bilgisi yer almaktadır.⁴⁰ Ancak Atâ'nın özelliklerinden bahsedilirken onun Saîd b. Cübeyr'den merfû olmayan pek çok haberi merfû olarak naklettiği zikredilmektedir.⁴¹ Böylesi bir bilgi, merfû olmayan bir haberin nasıl merfûlaştırıldığını sanki ortaya koymaktadır.

3.6.2. Tahâvî'nin Büreyde'den naklettiği ve İbn Hazm ile İbnü'l-Cevzî'nin kaydettikleri haberin senedinde zikredilen Sâlih b. Hayyân (ö. 140-150?) adlı ravi de hadîs münekkittleri tarafından cerhedilmiş ve onun naklettiği, bu rivayet te dahil olmak üzere, diğer rivayetleri münker olarak değerlendirilmiştir.⁴²

3.6.3. Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'den (ö. 98/716) naklettiği habere gelince, Abdullah b. Muhammed bu haberi, babasıyla [Muhammed b. el-Hanefiyye] birlikte gittiği ve ismini zikretmediği (racülün min ashâbin'nebi) bir sahâbîden duyduğunu söylemektedir. İsmi vermediği bu sahâbî ravi belli olmadığından haberde bir müşkil var demektir. Nitekim İbn Hazm da ismi zikredilmediği sürece "an racülün mine's-sahabe/sahabeden birisi rivayet etti veya bana Hz. Peygamber'le sohbet eden biri hadîs rivayet etti" gibi nakledilen haberin kabul edilmeyeceğini söylemektedir.⁴³ Ayrıca, rivayetin senedinde bulunan Sâlim b. Ebû'l-Ca'd (ö. 100/718) ile Ebû Hamza Sâbit b. Ebû Safiyye es-Sümâlî (ö. 148/765) isimindeki raviler de cerhedilenler arasındadırlar; Sâlim sika ravilerden kabul edilmekle beraber hakkında "sâhibü't-tedlîs"

40 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (neşr.: Şuayb el-Arnaût ve dğr.), Müessesetü'r-risâle, (I-XXIII), Beyrut 1981-1985, c. VI, s. 110.

41 Zehebî, *age*, c. VI, s. 111.

42 İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed, *Kitâbü'l-mecruhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ'î ve'l-metrükîn* (neşr.: Mahmud İbrahim Zâyid), (I-III), Beyrut 1992, c. I, s. 369; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, c. II, ss. 292-293.

43 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, ss. 169-170.

denilmekte⁴⁴, Ebû Hamza'nın rivayetlerinin de son derece zayıf ve metruk olduğu ve bu konuda ittifak edildiği belirtilmektedir.⁴⁵

3.6.4. Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ında Abdullah b. Amr'dan ve İbnü'l-Cevzî'nin Abdullah b. Zübeyr'den naklettiği haberlerde ortak ravi Atâ b. es-Sâib de (ö. 136/753) tenkide uğrayanlar arasındadır.⁴⁶

3.6.5. İbnü'l-Cevzî'nin İbnü Zübeyr'den aktardığı aynı haberin senesinde ayrıca Dâvûd b. Zibriqân (ö. 180?/796?)⁴⁷ isimindeki ravi de cerh edilen bir başka ravidir.

3.7. Muhteva Değerlendirmesi

Şimdi söz konusu rivayetin gelişimini, târikleri arasında çelişkiler arzeden farklılıklarıyla beraber, ilk zikredildiği eserden aktarmaya çalışalım:

3.7.1. Haberin ilk geçtiği eser Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi* adlı eseridir. Ma'mer, ismi bilinmeyen birisi (racül) vasıtasıyla Saîd b. Cübeyr'den aktarmaktadır. Saîd b. Cübeyr anlatıyor:

"Bir adam Ensâr köylerinden bir köye gelip, "Resûlullâh @ beni size gönderdi ve beni falan kadınla [fûlâneten] evlendirmenizi size emretti" dedi. O kadının ailesinden birisi de, [gizlice]: "Bu adam Resûlullah'tan @ bilmediğimiz bir şeyle geldi. Bu konuda size haber getirene kadar onu misafir edip ikramda bulununuz" dedi. Bunun üzerine kadının ailesinden bir adam Hz. Peygamber'in yanına gidip durumu kendisine anlattı. Nebî de (s.a.) Ali ve Zübeyr'i gönderip "Gidiniz ve, zannetmiyorum ama, onu yakalarsanız öldürünüz." dedi. Ali ve Zübeyr hemen gittiler ve onu bir yılan tarafından sokulduğu için ölmüş halde buldular. (Ali ve Zübeyr) Hz. Peygamber'in yanına dönüp durumu haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Kim benim adıma bile bile yalan söylerse ateşteki yerine hazırlansın (men kezebe 'aleyye müte'ammiden fe'l-yetebevve' maq'adehu mine'n-nâr)" buyurdu.⁴⁸

3.7.2. Ma'mer'in naklettiği bu haber, Tahâvî'nin *Müşkilü'l-âsâr*'ında daha farklı bir şekilde Büreyde'den nakledilir.

Büreyde b. el-Husayb (ö. 63/682-83 [?])⁴⁹, anlatıyor:

"Medine'ye iki mil mesafede yaşayan Benû Leys'den bir kabile vardı. (Cahiliyye döneminde o kabileden talip olduğu bir kadınla evlendirilmeyen) bir adam, üzerinde bir hırka olduğu halde bu kabileye gelerek: "Resûlullâh @ bu hırkayı bana giydirdi. Kanlarınız ve mallarınız hakkında

44 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. V, s. 108; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, c. II, s. 109.

45 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, c. I, s. 206.

46 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, c. III, s.s 70-73.

47 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, c. II, ss. 7-8; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib* (neşr.: Dârü ihyâi't-türâsi'l-arabi), (I-VI), Beyrut 1993, c. II, s. 111.

48 Ma'mer b. Raşid, *el-Câmi'* (Abdürrezzâq'ın *el-Musannefi* içerisinde), c. XI, s. 261, no: 20490.

49 Hayatı hakkında mesela bkz. Ahmet Önkâl, "Büreyde b. el-Husayb", *DîA*, İstanbul 1992, c. VI, s. 492.

uygun gördüğüm /(bi mâ erâ) şekilde hükmetmemi bana emretti" dedi. Adam bu sözü söyledikten sonra [önceden talip olup da kendisine verilmeyen] o kadının evine gitti. Bunun üzerine kabile Hz. Peygamber'e elçi gönderdi. Hz. Peygamber de "Allah'ın düşmanı yalan söylemiş" diyerek [ismi belli olmayan] birisini elçi olarak gönderdi ve "Onu diri bulursan -ki onu [canlı] bulacağını zannetmiyorum- boynunu vur ve ölü bulursan [cesedini] ateşte yak" dedi. Elçi kabileye geldiğinde onu zehirli bir yılan tarafından sokulup öldürülmüş halde buldu ve onu yaktı.⁵⁰

Büreyde'den gelen bir başka tarîkte ise şöyle anlatılır:

"Adamın birisi Medine yakınlarındaki bir topluluğa geldi ve "Resûlullâh @ sizin hakkınızda re'yimle/bi re'yî, şu şu konuda size hükmetmem için bana emretti." dedi. O adam cahiliyye döneminde o kabileden bir kadın için evlenme teklifinde bulunmuştu ancak onunla evlenmesine izin verilmişti. (Elçi olduğunu söyleyen adam) daha sonra gidip kadının evine konuk oldu. Kabile Hz. Peygamber'e bir elçi gönderdi. Hz. Peygamber de "Allah'ın düşmanı yalan söylemiş" dedi. Sonra bir adamı "Eğer onu canlı bulursan öldür, ölü bulursan [cesedini] ateşte yak." diyerek gönderdi. O kişi gitti ve onu yılan tarafından ısırılmış ve ölmüş bir şekilde bulunca, [cesedini] ateşte yaktı. Bu esnada Hz. Peygamber: "Kim benim adıma bile bile/müteammiden yalan söylerse, ateşteki yerine hazırlansın (men kezebe `aleyye müteammiden fe'l-yetebevve' meq'adehu mine'n-nâr)" buyurdu⁵¹

Tahâvî'nin zikrettiği bu haberde ismi bilinmeyen sahte elçi, Hz. Peygamber'in hırkasını giymiş bir şekilde Resûlullah'ın "istediği eve girip hükmetmesi için kendisine emir verdiğini" söylemektedir. Elbetteki, Resûlullâh'ı az da olsa bilen kabile yetkilisi bu oyuna aldanmayıp sahte elçiye farketmeden, Hz. Peygamber'e hemen bir haberci gönderir ve durum kendisine iletilir. Olayı öğrenen Resûlullâh da o kabileye yardımcı olmaları için birilerini gönderir. Ancak, *Ma'mer'in rivayetinde Hz. Peygamber'in elçi olarak gönderdiği Ali ve Zübeyr'in yerine Tahâvî'nin bu rivayetinde ismi bilinmeyen meçhul bir kişi zikredilmektedir*. Daha da önemlisi Ma'mer'in rivayetinde o sahte elçinin yaptığıın cezası sadece öldürülmek iken, yine Tahâvî'nin naklettiği haberde *öldürüldükten sonra bizzat yakılması emri de yer almaktadır*.

3.7.3. Söz konusu haber, Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inde ve *el-Mu'cemü'l-Evsât*'ında biraz daha farklı bir görüntüde; ilavelerle ve yer değiştirmelerle nakledilmektedir:

Abdullah b. Amr anlatıyor:

"Bir adam Hz. Peygamber'in hırkası gibi bir hırkayı giymiş, sonra Medine'deki bir eve gelerek "Nebî @ bana istediğim eve girip hükmetmemi (istatla'tü) emretti" dedi. Oradakiler de "Bizler Resûlullâh'la antlaşma yaptık. O bize fuhşu emretmez" dediler. Daha sonra ona bir ev tahsis e-

50 Tahâvî, *Müşkilü'l-âsâr*, c. I, ss. 164-165: "Ebû Ümeyye > Zekerıyya b. Adî > Ali b. el-Müşhir > Salih b. Hayyân > İbn Büreyde > Büreyde".

51 Tahâvî, *age*, c. I, s. 165: "Fehd > el-Hammânî > Ali b. el-Müşhir > Salih b. Hayyân > Ebû Büreyde > Büreyde".

dip Hz. Peygamber'e haber vermesi için bir elçi gönderdiler. Hz. Peygamber de Ebû Bekir ve Ömer'e "Gidiniz ve onu canlı bulduğunuz takdirde öldürüp sonra ateşte yakınız. Şayet ölü bulursanız, ki onu o halden başka bulacağınızı zannetmiyorum, cesedini yakınız" dedi. Onlar da gittiler ve onu ölmüş halde buldular. [Zira] Adam geceleyin küçük abdestini yapmak için çıktığında zehirli [engerek] bir yılan onu sokmuş ve ölmüştü. Onlar da adamın cesedini ateşte yakıp Resûlullâh'ın yanına döndüler ve Hz. Peygamber'e durumu haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Kim benim adıma bile bile yalan söylerse ateşteki yerine hazırlansın" buyurdu.⁵²

Yine bu rivayette de Ma'mer'in haberinde zikredilen Hz. Peygamber'in elçi olarak gönderdiği Ali'nin (ö. 40/661) ve Zübeyr'in (ö. 36/656) yerine Ebû Bekir (ö. 13/634) ile Ömer'in (ö. 23/644) isimleri yer almaktadır.

3.7.4. Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'inde ise Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'den gelen rivayette, Abdullah söz konusu olayı, kabilesi bilinen ama ismi meçhul bir sahâbîden nakletmektedir.

Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye anlatıyor:

"Babamla birlikte Eslem oğullarından Nebî @'ın ashâbından olan bir akrabamızın⁵³ yanına gittik. O kişi Hz. Peygamber'in "Ey Bilal! Bizi namazla rahatlat/Yâ Bilâl! Erihnâ bi's-salâh/(Haydi ! Ezanı oku da namazımızı kılalım)." dediğini rivayet etti. Bunun üzerine ben de dedim ki "Bunu Resûlullâh'tan mı işittin?" diye sordum. Bunun üzerine o kişi sinirlendi ve orada bulunan topluluğa dönerek şunları anlattı: "Resûlullâh @ bir adamı bir arab kabilesine gönderdi. (O adam) o topluluğa varınca: "Resûlullâh @ bana kadınlarınız hakkında dilediğim şekilde hükmetmemi emretti." dedi. Kabile de: "Resûlullâh'ın emrini işitip itaat ettik" dediler. (Ancak o kabile) birisini Hz. Peygamber'e gönderdi ve o kişi Hz. Peygamber'e şöyle dedi: "Falan kimse bize geldi ve "Hz. Peygamber kadınlarınız hakkında dilediğim şekilde hükmetmemi emretti" dedi. Eğer (bu) senin emrini işitip itaat ettik, değilse, sana bildirmeyi istedik." Bunun üzerine Resûlullâh @ sinirlendi Ensar'dan bir adamı "O adamın yanına git ve onu öldürüp (cesedini) ateşte yak." diyerek gönderdi. Elçi oraya gitti ve o adamın öldüğünü ve kabre konulduğunu gördü. Bunun üzerine cesedi kabirden çıkartıp ateşte yaktı. Hz. Peygamber "Kim benim adıma bile bile yalan söylerse ateşteki yerine hazırlansın" buyurdu. (o sahâbî, bana dönerek "Bundan sonra Resûlullâh adına yalan söylememi görebilir misin/düşünebilir misin?."dedi.⁵⁴

52 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, c. III, s. 59; Heysemî, Nureddin Ali b. Ebû Bekir, *Mecma'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid* (neşr.: Dârü'l-kitâbî'l-arabî), (I-X), Beyrut 1982, c. I, s. 150.

53 Sadık Cihan metinde geçen "sahr" lafzını sanki bir sahâbî ismi gibi anladığından olsa gerek sahâbî "Sahr" olarak zikretmektedir (age, s. 35). Halbuki bu lafız, bir sahâbî ismi değil, sadece akraba anlamına gelen bir kelimedir. Araştırmalarımıza göre ayrıca bu isimde bir sahâbîye de rastlamadık.

54 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, c. VI, s. 277, no:6215: "Taberânî > Ali b. Abdülazîz > Ebû Nuaym > Ebû Hamzâ es-Sümâlî Sâbit b. Ebû Safiyye > Sâlim b. Ebu'l-Ca'd > Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye".

Önceki rivayetlerde o meçhul kişi, kabileye Hz. Peygamber'in bilgisi dışında, bir başka ifadeyle onun adına yalan isnad ederek gitmişti. Bu rivayette ise Hz. Peygamber tarafından bizzat elçi olarak gönderildiği belirtilmektedir. Haberde dikkatimizi çeken bir başka husus da şudur: Hz. Peygamber'in gönderdiği gerçek elçi geldiğinde yalancı elçi ölmüş ve kabre konulmuştu. Ancak Hz. Peygamber'in emrinin harfiyyen yerine getirilmesi gerektiğine inanan gerçek elçi, derhal oradakilere cesedin kabirden çıkarılmasını emretmekte ve kabirden çıkardıktan sonra da cesedini ateşte yaktırmaktadır. Bu son rivayette görülen bir diğer farklı bilgi de şöyledir: Önceki rivayetlerde kabile sahte elçinin "Resûlullâh kadınlarınız hakkında dilediğim şeyi yapmamı emretti" sözünü garip bulmuşlar ve Hz. Peygamber'in fuhşu emretmeyeceğini söyleyerek inanmamışlardı. Fakat Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin rivayetinde kabilenin gönderdiği elçinin Hz. Peygamber'e "Eğer gönderdiğin elçinin dediği doğruysa işitip itaat ettik" diyerek itiraz etmemesi ise hayret edilmesi gereken bir bilgi olarak yer almaktadır.

3.7.5. Meşhur zâhirî âlimlerinden İbn Hazm da (ö. 456/1063) *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* adlı eserinde hadîs uydurma faaliyetinin Hz. Peygamber döneminde başladığını bu rivayeti kitabının iki yerinde zikrederek dile getirmektedir. İlk kaydettiği yerde mürsel veya munkatî haberlerin kabul edilemeyeceğine ve delil olarak esas alınamayacağına işaret etmekte ve haberi ma'nen ve senedsiz bir şekilde Ma'mer'in *el-Câmi'*inde kaydedildiği biçimiyle zikretmektedir.⁵⁵ İbn Hazm'ın naklettiği bir diğer rivayet ise Tahâvî'nin *Müşkilü'l-âsâr*'ında da yer alan Büreyde'den gelen haberdur.⁵⁶ Dolayısıyla gerek Ma'mer'in gerekse Tahâvî'nin yukarıda geçen eserlerinde zikredilen rivayetlerle ilgili değerlendirmemiz de İbn Hazm'ın kaydettiği rivayetler için de aynen geçerlidir.

3.7.6. *Kitâbü'l-Mevzû'ât*'ın yazarı İbnü'l-Cevzî de (ö. 597/1200) hadîs uydurma faaliyetinin Hz. Peygamber döneminde başladığını ve "men kezebe aleyye..." hadîsinin sebab-i vürûdunu göstermek için rivayetin üç tarafını zikreder; ikisi Büreyde'den diğeri ise Abdullah b. Zübeyr'dendir. Büreyde'den gelen rivayetler yine Tahâvî'nin kitabında zikredilenlerle aynıdır.⁵⁷

55 Bkz. İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, ss. 169-170. İbn Hazm bu haberin devamında sahabe döneminde de münafıkların ve mürtedlerin bulunduğunu, dolayısıyla birisinin, ismi zikredilmediği sürece "an racûlin mine's-sahâbe veya bana Hz. Peygamber'le sohbet eden biri hadîs rivayet etti" gibi nakilde bulunmasının kabul edilemeyeceğini söyler. O ayrıca Tevbe suresinin 101. âyetini delil getirerek Hz. Peygamber'le sohbet eden Uveyne b. Hisn, el-Eş'as b. Kays ve Abdullah b. Ebî Serh gibi topluluktan bazılarının İslâm'dan döndüklerini de kaydeder.

56 İbn Hazm, *age*, s. 258: "Ahmed b. Qâsım > Ebû Qâsım b. Muhammed b. Qâsım > Qâsım b. Esbağ > İshâq b. el-Hasen el-Harbî > Zekeriyya b. Adî > Ali b. el-Müşhir > Salih b. Hayyân > Ebû Büreyde > Büreyde". İbn Hazm bu rivayeti naklettikten sonra "işte bu rivayet, gördüğün gibi, Hz. Peygamber döneminde onun adına yalan söyleyenlerin mevcut olduğunu göstermektedir" demektedir.

57 İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzû'ât*, c. I, ss. 55-56. Rivayetin birinci senedi şöyledir: "Ebû Bekir b. el-Ahdar > Ömer b. Şâhîn > el-Beğavî > Yahya b. Abdülhumejd > Ali b. Müşhir >

Abdullah b. Zübeyr'den nakledilen rivayette, İbn Zübeyr *men kezebe aleyye* hadîsinin te'vilini yapmaktadır. Söz konusu rivayette ayrıca olay anlatılırken ilave bilgiler yer almakta yahut önceki rivayetlerde kaydedilen bazı ayrıntılar zikredilmemektedir:

Şimdi hikayenin son halini okuyalım:

"Abdullah b. Zübeyr bir gün arkadaşlarına "Men kezebe aleyye müte'ammiden fe'l-yetebeveve' meq'adehu mine'n-nâr" hadîsinin te'vilini biliyor musunuz? diye sorarak şunları anlattı:

"Adamın biri bir kadına âşık olmuş ve bir akşam kadının ailesinin yanına gidip: "Resûlullâh @, sizin evlerinizden dilediğim herhangi bir eve misafir olmam için beni size gönderdi" dedi. O adam bu işi gece yapmayı bekliyordu. Bunun üzerine o kabileden bir adam Hz. Peygamber'in yanına vararak "Falan kimse bize gelerek bizim evlerimizden dilediği bir evde geceleme için senin emir verdiğini iddia ediyor" dedi. Hz. Peygamber de: "Yalan söylemiş. Ey Fûlân onunla beraber git ve, gerçi ona yetişeceğini zannetmiyorum ama, Allah sana imkan verirse boynunu vur ve onu ateşte yak" dedi. Hz. Peygamber'in elçisi, huzurundan çıkınca Resûlullâh @ "Onu çağırın" dedi. Elçi geri geldiğinde Peygamber @ "**Ben sana o adamın boynunu vurup cesedini ateşte yakmanı emretmişim. Eğer Allah sana fırsat verirse onun boynunu vur, ateşte yakma. Çünkü ateşte sadece ateşin sahibi yakar,**⁵⁸ eğer ona yetişirsen.... [Bu arada] Gök geldi ve döktü [Yağmur yağmaya başlamıştı] [Peygamber adına yalan söyleyen adam] Abdest almak için [Evden] çıktı ve tam o sırada bir yılan onu ısırıldı. Bu olay Hz. Peygamber'e ulaştı, o da "O ateştir" buyurdu.⁵⁹

Bu son rivayette, Ma'mer'in rivayetinin dışındaki bütün tariflerde kaydedilen Hz. Peygamber'in sahte elçinin "ölüsünü de yakın" emri geri çekilmektedir. Nitekim gönderilen gerçek elçi Hz. Peygamber'in huzurundan çıktıktan biraz sonra çağrılır ve yakılmaması emri verilir. Böylece Resûlullâh adına yapılan büyük bir fâcianın önüne geçilmiş olur.

3.8. Netice olarak yukarıda kaydettiğimiz gerek tarifleri arasındaki gelişmeler, gerekse içeriğinde Hz. Peygamber'e atfedilen beyanlar hem Kur'an'a hem Hz. Peygamber'in Sünnetine tamamen aykırıdır. Ayrıca bu

Salih b. Hayyân > İbn Büreyde > Büreyde". Diğer senedi ise şudur: "Muhammed b. Abdülmelik b. Hayrûn > İsmail b. Mis'ade > Hamza b. Yûsuf > Ebû Ahmed b. Adî > el-Hasen b. Muhammed b. Anber > el-Haccâc b. Yûsuf eş-Şâir > Zekeriyya b. Adî > Ali b. Müshir > Salih b. Hayyân > İbn Büreyde > Büreyde".

58 Rivayetin bu kısmı, yani yakma emrinin geri çekilmesinin, aynı lafızlarla ve gerekçeyle yukarıda kaydettiğimiz, güya Hz. Peygamber'in Hebbâr b. el-Esvedî ve arkadaşını yaktırmak istediğine dair zikredilen olayda da geçmesi oldukça ilginçtir.

59 İbnü'l-Cevzî, *age*, c. I, s. 56: "Muhammed b. Nâsır > Mahfûz b. Ahmed > Ebû Ali el-Hicâzî > el-Meâfî b. Zekeriyyâ > Muhammed b. Harûn Ebû Hâmid el-Hadramî > es-Serî b. Yezîd el-Hurasânî > Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali el-Fezârî > Dâvûd b. ez-Zibriqân > Atâ' b. es-Sâib > Abdullah b. Zübeyr".

rivayetin hiçbir tarikînin de sened açısından makbul olmayacağı gayet açıktır.⁶⁰

4. Hz. Ali'nin Mürtedleri/Zındıqları Yaktırdığına Dâir İleri Sürülen Rivayet

Şimdi, yukarıdaki haberde yer alan Hz. Peygamber'in kendi adına yalan söyleyen birisine ait cesedi yaktırdığıyla ilgili eylemi haklı göstermek için Hz. Ali'nin mürtedleri de yaktırdığı şeklinde ileri sürülen⁶¹ bir başka rivayeti tahlil etmeye çalışalım.

4.1. Hz. Ali'nin (ö. 40/661) mürtedleri/zındıqları yaktırdığıyla alâkalı haber hadîs kaynaklarında şu şekilde nakledilir:

Hz. Ali'nin huzuruna İslâm'dan dönen bir grup insan getirilir. [Bu insanlar için genellikle ya mürted ya da zenâdîqa/zındıqlar terimleri kullanılmaktadır]. Hz. Ali daha sonra onları ateşte yaktırır. Bu haber, o sırada Basra valisi olan İbn Abbâs'a ulaştınca, o [bazı rivayetlerde Hz. Ali'ye hitaben, bazılarında gıyabında]: "Ben olsaydım, onları yakmazdım/yaktırmazdım, sadece öldürürdüm. Zira Hz. Peygamber: "Kim dinini değiştirirse onu öldürünüz/men beddele dînehu feqtulûhu" ve "Allah'ın azabıyla azablandırmayınız. Ateşle ancak Allah azap eder/Allah'ın azabıyla ancak Allah azap eder" buyurmuştur, diyerek itiraz eder. İbn Abbâs'ın bu itirazı, Hz. Ali'ye ulaştınca, o da sitemkâr bir ifadeyle "Veyha⁶² İbne Abbâs" demiş.

Esasında bu haber iki kısımdan oluşmaktadır. Birincisi Hz. Ali'nin dinden dönenleri yaktırdığıyla ilgili, diğeri de bu haberi duyan İbn Abbâs'ın (ö. 68/687) Hz. Ali'nin yaptığını onaylamadığını, bilakis sadece öldürmesi gerektiğini, zira Hz. Peygamber'in "Kim dinini değiştirirse onu öldürünüz"⁶³ ve "Allah'ın azabıyla azablandırmayınız. Çünkü ateşle ancak ateşin sahibi/Allah azap eder" buyurduğunu rivayet etmesiyle alâkalıdır. Ancak biz şimdilik haberin sadece birinci kısmına değineceğiz. İkinci kısmıyla ilgili olarak yalnız şurasını söylemekle yetinelim: Eğer İbn Abbâs'ın "İlâ tu'azzibû bi azâbillâh" ifadesini Hz. Peygamber'den (duyduğunu) söylemesi Hebbâr b. el-Esved olayına atıfta bulunularak yapılıyorsa, ki ön araştırmalarımızda bu olaya atıfta bulunduğu dair herhangi bir bilgiye rastlamadık, İbn Abbâs'ın bu sözü Hz. Peygamber'den o olay esnasında duyması zaten mümkün değildir. Zira Hebbâr hâdisesi hicretin 2. Senesinde meydana gelmiştir. İbn Abbâs (ö. 68/687) ise hicretten üç yıl kadar önce, müslümanlar Kureyş'in ablukası altındayken Mekke'de doğmuştu.⁶⁴ Dolayı-

60 Ayrıca bkz. Ebû Ğudde, *Lemehât*, ss. 56-65; Felâte, *el-Vad'u fi'l-hadîs*, c. I, ss. 185-188; Yıldırım, *Hadis Problemleri*, ss. 16-22.

61 Cihan, *age*, s. 36.

62 Kaynaklarda "veyha" kelimesinin hem zemm/yerme hem de medih/övme anlamında kullanıldığı belirtilmektedir. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Ġarîbü'l-hadîs* (neşr.: Abdülmu'tî Emîn Qal'acı), Beyrut 1985, (I-II), II, 486; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. XII, s. 228.

63 Rivayetin bu bölümüyle ilgili çalışmamız devam etmektedir.

64, İsmail L. Çakan - Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbâs", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 76.

siyla o, bu olay cereyan ettiğinde henüz 5 yaşlarında idi. Nitekim İbn Hacer de (ö. 852/1448) İbn Abbâs'ın bu sözü bir başka sahâbiden duymuş olabileceğini kaydetmektedir.⁶⁵

4.2. Bu rivayeti, İmâm Şâfiî (ö. 204/819)⁶⁶, Abdürrezzâq (ö. 211/826)⁶⁷, el-Humeydî (ö. 219/834)⁶⁸, İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849)⁶⁹, Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)⁷⁰ ve kütübü sitte imamlarından; Buhârî (ö. 256/870)⁷¹, Ebû Dâvûd (ö. 275/888)⁷², Tirmizî (ö. 279/892)⁷³, Nesâî (ö. 303/915)⁷⁴ ile İbn Hibbân (ö. 354/965)⁷⁵, Taberânî (ö. 360/971)⁷⁶ Beyhaqî (ö. 384/994)⁷⁷, Dârequtnî (ö. 385/995)⁷⁸ ve Hâkim (ö. 405/1014)⁷⁹ eserlerinde zikretmişler ve sıhhat açısından güvenilir bir rivayet olarak kabul etmişlerdir.⁸⁰

65 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. XII, s. 228.

66 Şâfiî, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, Beyrut 1980 (ofset, Bulak), s. 320: "Şâfiî > İbn Uyeyne > Eyyûb b. Temîme > İkrime".

67 Abdürrezzâq, *el-Musannef*, c. V, s. 213; c. X; s. 168: "Abdürrezzâq > Ma'mer > Eyyûb > İkrime".

68 el-Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr, *el-Müsned* (neşr.: Habîburrahman el-A'zamî), (I-II), Beyrut-Qâhire, ts., c. I, ss. 244-245: "Humeydî > Süfyân > Eyyûb > İkrime".

69 İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir, *el-Musannef* (neşr.: Muhtar Ahmed en-Nedvî), Bombay 1981, c. X, s. 143, no:9055; c. XII, s. 390, no. 14089; "Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe > İbn Uyeyne > Eyyûb > İkrime".

70 İbn Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 217, 282, 283: "İbn Hanbel > İsmail > Eyyûb > İkrime"; *age*, c. I, s. 322, 323: "İbn Hanbel > Abdüssamed > Hişâm b. Ebî Abdullah > Qatâde > Enes".

71 Buhârî, "Cihâd", 149, c. IV, s. 21; "İstitâbe", 2, c. VIII, ss. 49-50: "Ali b. Abdullah > Süfyân > Eyyûb > İkrime"; "Ebu'n-Nu'mân Muhammed b. Fadl > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > İkrime".

72 Ebû Dâvûd, "Hudud", 1, c. IV, s. 126: "Ahmed (b. Muhammed) b. Hanbel > İsmail b. İbrahim > Eyyûb > İkrime".

73 Tirmizî, "Hudûd", 25, c. IV, s. 59: "Ahmed b. Abdete ed-Dabbî el-Basrî > Abdülvehhâb es-Seqafî > Eyyûb > İkrime".

74 Nesâî, "Tahrîmü'd-dem", 14, no: 4046: "Muhammed b. Abdullah b. el-Mübârek > Ebû Hişâm > Vüheyb > Eyyûb > İkrime"; "Tahrîmü'd-dem", 14, no 4051: "Muhammed b. el-Müsenna > Abdüssamed > Hişâm > Qatâde > Enes".

75 İbn Belbân, *el-İhsan bi tertîbi Sahîhi İbn Hibbân* (neşr.: Kemal Yusuf el-Hût), Beyrut 1987, c. VI, s. 323, no: 4459; c. VII, s. 449, no: 5577: "İbn Hibbân > el-Mufaddal b. Muhammed b. İbrahim el-Cündî bi Mekke > Ali b. Ziyâd el-Lahmî > Ebû Ğurre > İbn Cüreyc > İsmail b. Uliyye > Ma'mer > Eyyûb > İkrime", "İbn Hibbân > el-Hasen b. Süfyân > Muhammed b. Ubeyd b. Hisâb > Hammad b. Zeyd > Eyyûb > İkrime".

76 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat* (neşr.: Mahmûd et-Tahhân), (I-X), Riyad 1995, c. VIII, ss. 48-49, no: 7097: Muhammed b. Abdullah b. Bekr > el-Hasen b. Hammâd es-Seccâde > el-Hasen b. Ziyâd > İsrâîl > Simâk b. Harb > Süveyd b. Ğafele.

77 Beyhaqî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (neşr.: Muhammed Abdülkâdir 'Atâ), (I-XI), Beyrut 1994, c. IX, s. 122, no: 18063-18065.

78 Dârequtnî, Ali b. Ömer, *Sünen* (neşr.: Dârü ihyâi't-türâsi'l-arabî), (I-IV), Beyrut 1993, c. III, s. 108: "Hüseyn b. İsmâîl > Yakub b. İbrahim > İsmail b. Uleyye > Eyyûb > İkrime".

79 Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn* (neşr.: Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî), (I-IV), Beyrut, ts., Dârü'l-ma'rife, c. III, ss. 538-539.

80 Günümüzde Türkçeye tercüme edilen veya şerh edilen hadîs eserlerinde de bu rivayet, olduğu gibi aktarılmış ve herhangi bir değerlendirmeye tâbi tutulmamıştır. Mesela bkz. İb-

4.3. İsnad Değerlendirmesi

4.3.1. Hadis eserlerinde kaydedilen bu haber Süveyd b. Ğafele (ö. 80-83 ?/698-701?), İkrime (ö. 105/723) ve Eyyûb'den (ö. 131/748) gelmektedir. Süveyd'den gelen haberin dışındaki diğer bütün rivayetleri tetkik ettiğimiz zaman, rivayetin müşterek ravi/lerinin "Eyyûb > İkrime" veya "Qatâde > Enes" şeklinde kaydedildiğini görmekteyiz. Ancak bunlardan "Qatâde > Enes" yoluyla gelen tarîkin zayıf olduğu; İkrime (ö. 105/723) yerine Enes'in (ö. 93/711) idrac edildiği ifade edilmekte ve sened bu haliyle illetli kabul edilmektedir.⁸¹ Bu taktirde rivayet ekseriyetle "Eyyûb > İkrime" yoluyla gelmekte, sadece birkaç yerde⁸² "Qatâde > İkrime" senediyle dağılmaktadır. Fakat Eyyûb'ün (ö. 131/748) Qatâde'den (ö. 118/736) naklettiği bir haberde, Qatâde'nin İkrime'den bir beyit şiirden başka bir şey hîfzetmediği belirtilmektedir.⁸³ Öyle ise burada kilit isim İkrime'dir ve biraz sonra bu ravinin üzerinde durulacaktır.

4.3.2. Taberânî'nin (ö. 360/971) *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ında Süveyd b. Ğafele'den (ö. 80-83?/698-701)⁸⁴ naklettiği rivayete gelince⁸⁵ bu haberin senedinde el-Hasen b. Ziyâd el-Lü'lûî (ö. ?) isimli ravi hakkında "kezzâb/yalancı", "da'fü'l-hadîs", "leyse bi siqa" gibi en şiddetli cerh ifadeleri kullanılmıştır.⁸⁶ Yine senedde ismi geçen Simâk b. Harb'le (ö. 123/740) ilgili rical kaynaklarında ta'dîle yönelik beyanların yanında, onu ciddî anlamda tenkid eden hadis münekkitleri de bulunmaktadır.⁸⁷ Buna ilaveten

rahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara 1989, c. VI, ss. 190-191; er-Rûdânî, Muhammed b. Muhammed, *Büyük Hadis Külliyyatı - Cem'u'l-Fevâid* (çev.: Naim Erdoğan), İstanbul, ts., c. III, s. 59.

- 81 er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman, *İlel'ul-hadîs* (neşr.: Dârü'l-meârif), (I-II), Beyrut 1985, c. I, s. 449, no:1348.
- 82 Bkz. İbn Hanbel, *Müsned*, c. I, ss.322-323; Nesâî, "Tahrîmü'd-dem", 14, no: 4051.
- 83 Mizzî, Cemaleddin Ebû'l-Haccâc Yûsuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâ'ir-ricâl* (neşr.: Beşâr Avvâd Marûf), (I-XXXV), Beyrut 1985, c. XX, s. 284.
- 84 Bkz. Süveyd'in Cahiliyye dönemini idrak ettiği, Hz. Peygamber zamanında müslüman olduğu ancak Hz. Peygamber'i görmediği belirtilmektedir. Büyük tabîinden olduğu zikredilmektedir. Kendisine Hz. Peygamber'in arkasında bir defa namaz kılıp kılmadığı sorulduğunda, o da birkaç defa namaz kıldığını söylemişse de bunun doğru olmadığı kaydedilmiştir. Süveyd'in Sıffin savaşında Hz. Ali'nin tarafında yer aldığı söylenmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe* (neşr.: Muhammed İbrahim Elbennâ-Muhammed Ahmed Aşûr), (I-VII), Kahire 1970, c. II, ss. 492-493; İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, c. III, ss. 152-153; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, c. II, ss. 459-460.
- 85 Rivayete göre Hz. Ali'ye Basra'da bir grup insanın İslâm'dan döndüğü haber verilir. Hz. Ali onların getirilmesini emreder. Onlar [Kufe'ye] getirildikten sonra Hz. Ali onları yedirir içirir ve tekrar İslâm'a davet eder. Ancak onlar bu teklifi yine kabul etmezler. Bunun üzerine Hz. Ali bir hendek kazdırır. Dinden dönen insanların boyunları vurulur ve o çukura atılır, üzerlerine odunlar konur ve tutuşturularak cesedleri yakılır (Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, c. VIII, s. 48).
- 86 Bkz. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, c. III, s. 15; el-Uqaylî, *ed-Du'afâü'l-Kebîr*, c. I, ss. 227-228; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, c. II, s. 14.
- 87 Mesela bkz. el-Uqaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *ed-Du'afâü'l-Kebîr* (neşr.: Abdülmütî Qal'acı), (I-IV), Beyrut 1984, c. II, ss. 178-179; İbn Adî, Ebû Ahmed el-Cürçânî, *el-Kâmil fi du'afâ'ir-ricâl* (neşr.: Züheyl Zekkâr), (I-VIII), Beyrut 1988, c. III, ss.

Taberânî, naklettiği haberin sonunda el-Hasen b. Harb'in de (ö. 241/855) bu rivayetinde teferrüt ettiğini söylemektedir.⁸⁸ Netice olarak Taberânî'nin Süveyd b. Ğafele'den aktardığı haberi hadîs tekniği açısından sahîh kabul etmek mümkün gözükmemektedir. Anlaşılan o ki, hadisçiler daha ziyade İkrime'nin rivayetini esas almışlar ve Süveyd'in rivayetine itibar etmemişlerdir.

4.3.3. Şimdi şu soruyu sormak gerekir: Eğer bu olay pek çok insanın gözü önünde cereyan ettiyse, bu haber neden sadece İkrime'den nakledilmektedir? Bu sorunun cevabını net olarak veremiyoruz. Fakat kısmen de olsa bunun gerekçesini İkrime'nin hayatından çıkarmak mümkündür. Kaynaklar İkrime'nin İbn Abbâs'ın mevlâsı/âzatlı kölesi olduğunu, uzun süredir onunla birlikte bulunduğunu, ondan ilim öğrendiğini ve onun ilmini yaydığını zikrederler. Ehl-i Sünnet'e mensup pek çok alim de İkrime'yi makbul raviler arasında sayarlar.⁸⁹ Bununla beraber onun hakkında cerh ifadelerinin kullanılması, bu hususta bizi biraz daha dikkatli olmaya sevketmektedir. Gerçi onun tenkit edilmesinin, Haricî görüşü benimsediğinden dolayı olduğu⁹⁰ ve aleyhinde söylenen rivayetlere güvenilemeyeceği⁹¹ belirtiliyorsa da, aksi istikametteki görüşleri de gözönünde bulundurmak icab edecektir. Nitekim;

Aynı zamanda İkrime'nin öğrencisi olan Eyyûb'e İkrime'nin cerhedilip cerhedilmediği (müttehem olup olmadığı) sorulmuş, o bir süre *tereddüt* ederek, sadece, kendisinin onu itham etmediğini söylemesi⁹²,

Ünlü münekkid âlimlerden Yahya b. Saîd el-Ensârî'nin (ö. 143/760) onun hakkında "kezzâb/yalancı" ifadesini kullanması,

İbnü'l-Müseyyeb'in (ö. 94/713), kölesi Bürd'e (ö. 135/752) "İkrime'nin İbn Abbâs hakkında yalan söylediği gibi sen de benim hakkımda yalan söyleme"⁹³ diye ikazda bulunması ve onu yalancılıkla suçlaması,

İbn Ebû Zî'b'in (ö. 158/775) İkrime'yi "ğayru sika/güvenilir değildir" olarak tanımlaması,

İbn Sa'd'ın (ö. 230/844) onun hadisinin hucdet olarak kullanılmasına yavaş yavaş söylemesi⁹⁴,

460-461; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, c. II, ss. 422-423; a.mlf., *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. V, ss. 245-249.

88 Taberânî, *age*, c. VIII, s. 49.

89 Hayatı hakkında mesela bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, c. IV, ss. 12-36; Tayyar Altıkulaç, "İkrime el-Berberî", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, ss. 41-42.

90 Bkz. Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, c. III, s. 93:

91 İbn Hacer, *Hedyü's-sârî li Fethi'l-bârî*, Bulak 1301, s. 425-429; Altıkulaç, "a.g.m.", *DİA*, c. XXII, ss. 41-42.

92 Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, c. III, s. 93.

93 Gerçi bazı alimler kizb lafzının tekzîb anlamında değil, Hicazlıların örfünde hata anlamına geldiğini belirtse de (bkz. Emin Aşıkutlu, *Hadiste Rical Tenkidi*, İstanbul 1997, s. 72), cümlenin bağlamına bakıldığında zaman hata anlamına gelmesi zor gözükmemektedir.

94 İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabaqâtü'l-Kübrâ*, (neşr.: Dârü Sadr), (I-IX), Beyrut, ts., c. V, s. 293.

İbn Abbâs'ın oğlu Ali'nin İkrime hakkında "Bu habîs, babam hakkında yalan söylüyor" demesi⁹⁵,

Saîd b. Cübeyr'in (ö. 95/713) ondan gelen bir haberden dolayı İkrime hakkında "yalan söyledi" deyip kendisinin İbn Abbâs'tan (ö. 68/687) duyduğu şekli söylemesi⁹⁶,

Yine onun hakkında "sabah bir hadîs rivayet eder, akşam o hadise muhalefet eder" ithamında bulunulması⁹⁷,

Saîd b. Abdülazîz'in (ö. 167/783) İkrime'nin hadîs rivayet ettiğini, ancak daha sonra kendi kendine "şayet öyle ise/in kâne kezâlik " diyerek tereddüt gösterdiğini nakletmesi⁹⁸ onun cerhine müteallik nakledilen beyanlardan İkrime'nin güvenilirliği konusunda bazı kuşkuları ortaya koymaktadır.

Müslim b. el-Haccâc'dan (ö. 261/874) onun hakkında nakledilen bir haber de İkrime'nin hadis rivayetinde ne derecede güvenilir olup olmadığını göstermektedir: Bir defasında; Abdurrahman İkrime ile birlikte bulunduğu bir sırada, İkrime'den "İbn Abbâs'tan işittim" dediği bir hadîs duymuş. Bunun üzerine Abdurrahman rivayeti kaydetmek için hizmetçisinden hemen kalem ve kağıt getirmesini istemiş. İkrime "[Bu rivayet] hoşuna mı gitti?" diye sorunca, Abdurrahman "Evet" cevabını vermiş. İkrime "Onu yazmak mı istiyorsun?" dediğinde, o yine "Evet" karşılığını vermiş. İkrime "Bu benim kendi görüşümdür" diyerek önceki söylediğinden vazgeçmiştir.⁹⁹

Bu ve benzeri türden nakledilen pek çok örnek İkrime'nin sadece Hâricî veya başka fırkaların görüşlerini benimsediğinden dolayı cerhedilmediğini, bu sebeple ona "yalancı" sıfatının yüklenmesinin makul olmadığını¹⁰⁰ ve bu konuda insanın zihninde soru işaretleri bıraktığını sergilemektedir. Zaten Hâricî görüşü benimsediği açıkça ifade edilmiştir. Nitekim İmam Malik'in (ö. 179/795) ondan hadîs rivayet etmemesi- muhtemelen- Yahya b. Maîn'in (ö. 234/848) dediği gibi, benimsediği görüşün propogandacısı olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰¹ Ancak bunun ötesinde,

95 Lehte ve aleyhte söylenen sözler için mesele bkz. Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidâl*, c. III, ss. 93-97; Mizzî; *Tehzîbü'l-Kemâl*, c. XX, ss. 264-293.

96 Mizzî, *age*, c. XX, s. 281.

97 Mizzî, *age*, c. XX, s. 286.

98 Mizzî, *age*, c. XX, s. 286.

99 Mizzî, *age*, c. XX, s. 286.

100 Şayet münekkît imamların bazı ravileri sadece görüşlerinden dolayı tenkit ettiklerini söylüyorsak, o taktirde münekkît kabul edilen hadisçilerin de "yalan" söylediğini söylemek durumunda kalınız. Her ne kadar hadîs münekkîtlerinden bazıları akranların birbirleri aleyhindeki sözlerinin cerh sebebi olmayacağını söylüyorlarsa da (mesela bkz. el-Leknevî, Abdülhay, *er-Ref' ve't-Tekmil fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (neşr.: Abdülfettâh Ebû Ğudde), Beyrut 1407/1987, s. 415) daha sonra gelen, ve hiç tanımadığı insanlar hakkında, sadece kitaplardan nakledilen bilgiler sayesinde fikir beyan eden insanların sözlerine de hiç güvenmek gerektiği neticesine de varılabilir. Esasında bu mesele Hadis usulünün konusu olup üzerinde acilen çalışılması gerekmektedir.

101 Mizzî, *age*, c. XX, s. 278.

İkrime'nin güvenilirliğine dair aleyhte söylenen kısaca aktardığımız bunca söze rağmen onun *mutlak anlamda sika/güvenilir olduğunu* söylemek kanaatimizce mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla ondan gelen rivayetleri de ihtiyatla karşılamak gerekir.

4.4. Muhteva Değerlendirmesi

4.4.1. Sened yönünden bir müşkil olduğu görülen bu rivayetin muhtevasına baktığımız zaman İslâm'ı çok iyi bilen Hz. Ali'nin mürtedlerin veya zındıqların yakılması emrini verdirmemesi gerekirdi. Zira bunun böyle olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Mesela söz konusu rivayeti nakleden Eyyûb (ö. 131/748) ile arkadaşları Amr b. Dînâr (ö. 126/743) ve Ammâr ed-Dühenî aralarında böyle bir olayın olup olmadığını tartışırken, Eyyûb Hz. Ali'nin o insanları yaktırdığını, Ammâr ise yaktırmadığını sadece onlar için çukur kazdırıp, başka bir yerde yaktırdığı ateşin dumanını saldırdığını ve onların da bu sebeple dumandan zehirlenerek öldüklerini iddia etmiş,¹⁰² bunun üzerine Amr b. Dînâr da "O ateşte yakılanlardan birinin şöyle bir şiir irad ettiğini duymadın mı?" diyerek olayın gerçekleştiğini söylemiş de¹⁰³ Hz. Peygamber'in terbiyesinde yetişmiş ve onu en yakından tanıyan bir insanın Hz. Peygamber'in tavrına tamamen zıt bir eylemde bulunması, üstelik İslâm adına, başkalarına işkence ve eziyet etmesi kabul edilemez. Nitekim o, Hz. Hasan'a (ö. 49/669), kendisini hâince sırtından vuran İbn Mülcem ve arkadaşlarına müslle yapmamasını söyleyerek şunları tavsiye etmiştir:

"Ey Abdulmuttalib oğulları! "Mü'minlerin Emîri öldürüldü, Mü'minlerin Emîri öldürüldü" diyerek müslümanların kanını akıtmaktan, öç almaya kalkışmayın. Sakın benim için kâtilimden başkasını öldürmeyin. Biraz bekleyin, bakın; şayet onun darbesinden ölürsem, darbesine karşı kendisine bir darbe vurun, adamı işkence ederek/müsle yaparak öldürmeyin! Öldürdükten sonra, cesedine eziyet etmeyin. Ben Resûlullâh'ın şöyle dediğini işittim: "Öldüreceğiniz kuduz köpek bile olsa, cesedi ibret verici bir şekle sokmaktan sakının/müsle yapmayın."¹⁰⁴

Yukarıda zikrettiğimiz anlayışa sahip Hz. Ali'nin, dinlerini değiştirenleri veya, bir rivayete göre, onun ilâh olduğunu söyleyenleri, kazdırdığı bir çukura doldurarak üzerlerine odunları koyup yaktırdığını düşünmek mümkün değildir. Nitekim İbn Hacer el-Asqalânî (ö. 852/1448), Hz. Ömer (ö. 23/644) ile İbn Abbâs'ın (ö. 68/687) hangi sebeple (irtidat, adam öldür-

102 Ayrıca bkz. el-Keşşî, Ebû Amr Muhammed b. Ömer, *er-Ricâl/Ma'rifetü ahabâri'r-ricâl*, Bombay 1317, s. 70 vd.

103 Bkz. el-Humeydî, *age*, c. I, s. 245; Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Me'âlimü's-sünen: şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd* (neşr.: Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed), (I-IV), Beyrut 1991, c. III, ss. 252-253.

104 Bkz. Taberî, *Târîhu't-Tâberî* (neşr.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Qâhire, ts., c. V, s. 148; a.mlf., *Tehzîbü'l-âsâr*, s. 75-76; Abdülhalik Batır, *Ali b. Ebî Talib (R.A.)*, Elazığ 1998, s. 179-180.

mek veya kısas vb. için) olursa olsun kesinlikle bir insanın cesedinin yakılmasını doğru bulmadıklarını söylemektedir.¹⁰⁵

Buna rağmen Taberî (ö. 310/922) *Tehzîbü'l-âsâr* isimli eserinde Hz. Ali'nin kendisini hançerleyen İbn Mülcem'in (ö. 40/661) öldürülüp yakılması emrini verdiği dair nakledilen bir haber üzerinde durarak, konuyla ilgili lehte ve aleyhte söylenenleri zikretmekte ve bu haberin doğruluğunu ispatlamaya çalışmaktadır.¹⁰⁶ Taberî, Hebbâr olayını da örnek göstererek, Ali b. Ebû Tâlib'in (ö. 40/661) İslâm'dan dönenlerin cesedini yaktığı neticesine ulaşmakta ve yasaklananın cesedin değil, insanın diri diri yakılması olduğunu belirtmektedir. Taberî, Hebbâr olayında Ebû Hüreyre'nin (ö. 59/678) naklettiği habere istinaden müşrikin cesedini yakmanın bir mahzuru olmadığını da ayrıca vurgulamaktadır. Hatta Taberî, "Nitekim Ebû Bekir de bu eylemi ridde ehline karşı gerçekleştirdiğinde, buna muhacir ve ensardan hiç kimse karşı çıkmamıştır" diyerek garip bir şekilde şu hükme varmaktadır: "Delillerden anlaşılacağı üzere bu yakma eylemi Resûlullâh'tan gelen sünnet-i mâdiye'dir/devam etmekte olan câri bir sünnettir. Şayet öyle olmasaydı, gerek Siddîk[Ebû Bekir], gerekse emîrül-mü'minîn[Hz. Ali] böyle bir işi onların huzuruna getirmezlerdi. Şayet o ikisinin yaptığı sünnet-i mâdiyeden olmasaydı, elbette muhacir ve ensardan bu duruma karşı çıkanlar olurdu"¹⁰⁷ O devamında kendince senedi sahih dediği bir hâdiseyi de örnek göstererek haklılığını ispatlamaya çalışır.

4.4.2. Bütün bunların ötesinde Hz. Ali'nin zındıkları yaktığına yönelik iddia edilen bu olayın tarihen gerçekleşip gerçekleşmediğinin bilinmediği ifade edilerek, söz konusu rivayetin bir anakronizm¹⁰⁸ ve dolayısıyla sihatinin tartışmalı olduğu belirtilmektedir. Esasında Arapça olmayan zendeqa/zenâdiq¹⁰⁹ teriminin İslâm tarihindeki gelişimini inceleyen Ahmet Yaşar Ocak *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler* isimli kitabında Zindik ve zendeqa kelimelerine İslâmî kaynaklarda ilk defa yaklaşık olarak Emevî döneminin son yıllarından itibaren rastlandığını¹¹⁰ ve ilk zındıklık hareketlerinin sistemli bir şekilde başlangıcının da Emevilerden itibaren olduğunu ve daha sonra anlam genişlemesiyle Sünnî İslâm'a muhalif bütün inanç ve hareketler için bu isimlerin kullanıldığını kaydeder.¹¹¹ Burada dikkatimizi çeken husus rivayetlerde geçen ve Arapça olmayan zenâdiqa/zındıklar teriminin Hz. Ali'nin hilafeti döneminde Araplar arasında kullanılıp kullanılmadığıdır.¹¹² Bu tespitten yola çıkan Ocak, Buhârî'nin (ö.

105 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. VI, s. 113.

106 Taberî, *Tehzîbü'l-âsâr*, ss. 70-89.

107 Taberî, *age*, s. 78, 83-84.

108 Bir olayın tarihî veya çağî ile ilgili olarak düşülen karışıklık.

109 Anlamları ile ilgili açıklama için mesela bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, c. XII, ss. 227-228.

110 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 7.

111 Ocak, *age*, s. 14.

112 Bkz. Ocak, *age*, ss. 6-14.

256/870) *Sahih*'indeki rivayete de¹¹³ vurgu yaparak adı geçen haberde bir problemin olduğunu şöyle belirtir:

"Buhârî'deki bu rivayette bir anakronizm olduğu dikkat çekiyor. Bu problem, Hz. Ali'ye bazı zenâdiqa'nın getirilmiş olmasıdır. Oysa Hz. Ali döneminde zenâdiqadan¹¹⁴ bahsetmek mümkün değildir. Bu sebeple Buhârî gibi sağlamlığıyla şöhret bulmuş bir kaynakta böyle bir anakronizmi yansıtan bir rivayetin bulunması ilginçtir.¹¹⁵ Üstelik Buhârî'nin zendeqa hareketlerinin en yaygın olduğu dönemde yaşadığını ve eserini meydana getirdiğini unutmamak gerekir. Kanaatimizce bu anakronizm, bu hadisin sihhatini tartışmalı hale getiriyor".¹¹⁶

Netice itibariyle tarihî olup olmadığı dahî tartışmalı böyle bir rivayetin esas alınarak Hz. Ali'nin de dinden dönenleri veya zenâdiqayı yaktırdığını ileri sürmek isabetli olmasa gerektir.

5. Sonuç

Makale çerçevesinde incelemeye çalıştığımız üç rivayetle ilgili genel değerlendirmelerimizi şöylece sıralayabiliriz:

5.1. Her üç rivayetin, isnad çerçevesinden bakıldığında, tam anlamıyla güvenilir ravilerden/kaynaklardan geldiğini iddia etmek mümkün değildir. Herbir rivayetin isnadında az veya çok tenkit konusu olacak hususlar bulunmaktadır.

5.2. Muhteva yönünden mesele incelendiğinde; gerek Hz. Peygamber'e gerekse Hz. Ali'ye isnad edilen rivayetler, Kur'ân'ın evrensel prensiplerine tamamen aykırıdır. İnsanlığa ve hatta âlemlere rahmet olarak gönderilen bir peygamberin, hangi dine ve görüşe mensup olursa olsun bir insanın diri diri ya da cesedinin yakılmasını emretmesi kabul edilemez. Zira, o, müşriklerin kendisine ve müslümanlara yaptıkları bütün işkencelere ve eziyetlere rağmen, en azılı düşmanına bile işkence edilmemesini istemiş ve kendisine bu yönde yapılan teklifleri kesin bir dille ve prensip haline gelen sözleri ile reddetmiştir.¹¹⁷ Allah'ın kendisini şiddet uygulayan

113 Buhârî, "İstitâbe", 2, (c. VIII, ss. 49-50).

114 İlhan Kutluer de Müseylimetülkezzâb hareketi gibi sapıklıklar bir yana İslâm tarihinde ilhad akımlarının başlangıcının Emevilerin son dönemlerine kadar uzandığını, sistemli ve örgütlü bir yapı kazanmasının Abbâsî Halifesi Mehdî Billâh dönemine rastlandığını belirttiikten sonra zenâdiqa adıyla anılan bu grupların Fars kültürünün üstünlüğünü savunan Şuûbiyye hareketiyle ilişkisi olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu akımların Maniheizt ve Mazdekçi itikatlara sahip bulunan ve etnik menşenin Fars unsuruna dayandığını kaydetmektedir. Bkz. İlhan Kutluer, "İlhâd", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 93.

115 Zenâdiqa terimi sadece Buhârî'nin *Sahih*'inde değil, başka hadîs eserlerinde bulunmaktadır. Mesela bkz. Şâfiî, *Müsnedü's-Şâfiî*, s. 320; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, c. X, s. 143, no:9055; İbn Hanbel, *Müsned*, c. I, s. 282;

116 Ocak, *age*, s. 63, (211 no'lu dn.). Ayrıca bk. Şükrü Özen, "İslâm Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lutfî'nin İdamının Fikhîliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy.6, İstanbul 2001, s. 18-24.

117 İbrahim Sarıçam, *Hz. Peygamber'in Çağımıza Mesajları*, Ankara 2000, ss. 125-126.

birisi olarak değil, bilakis bir eğitici ve kolaylaştırıcı olarak gönderdiğini¹¹⁸ ifade etmiştir.

5.3. İslâm, hangi dine ve inanca mensup olursa olsun insana değer vermiş, sadece hayatta iken değil, öldükten sonra bile bir insanın cesedine eziyet edilmemesine dair genel prensibi getirmiştir.

5. 4. Suçlulara verilen cezalar arasında insanın diri diri veya cesedinin yakılması gibi bir eylem bazı muharref din ve inançlarda olmakla beraber¹¹⁹ arapların cahiliye döneminde bile bulunmamaktadır.¹²⁰ Kaldı ki böylesi bir cezanın İslâmî olduğunu söylemek ise asla doğru değildir.

5.5. Kur'ân'da işlenen suça verilecek cezaya misliyle mukabele edilmesi ilkesi konulmuş¹²¹ ve düşman dahi olsa savaş esnasında adâletten vazgeçilmemesi şartı koşulmuştur.¹²² Kur'ân'ın hiçbir yerinde İslâm'dan dönenin, Allah'a ve Resûlüne iftira eden müşrikin veya kafirin gerek diri diri gerekse öldürdükten sonra cesedinin yakılmasıyla ilgili herhangi bir ceza bulunmamaktadır.

5.6. Hangi tür sened ile nakledilirse nakledilsin Kur'ân'a sarâhaten ya da zımnen aykırı olan ve onun âlemşümül ilkesine zit gözüken rivayetler kabul edilemezler. Üstelik Kur'ân'ı hayata aktaran ve onun canlı bir timsali olan Hz. Peygamber'in hele ceza konusunda, Kur'ân'ın ruhuna aykırı hareket etmesi düşünülemez. Bu ilkeye aykırı olan ve ona nisbet edilen her rivayetin, isnadı ne olursa olsun, doğru ve sahîh kabul edilmesi isabetli değildir. Neticede ister diri ister ölü olarak bir insanın işlemiş olduğu suça karşılık tarih kaynaklarımızda yer aldığı belirtilen "insan yakma" eylemiyle ilgili veya işkenceye yönelik rivayetler ve eğilimler ne Kur'ân'a ne de Hz. Peygamber'in Sünnetine uygundur. Bu çerçevenin esas alınarak bütün hadis eserlerinde zikredilen ve İslâm'a uygun olmadığı tespit edilen rivayetler ilmî tenkite tâbi tutulmalı, müslümanlara ve insanlığa dinin doğru olarak öğretilmesi için gayret sarfedilmelidir.

118 İbn Hanbel, *Müsned*, c. III, s. 328.

119 Yahudi şeriatında zinanın, erkek erkeğe veya bir hayvanla temas şeklindeki cinsi sapıklığın cezasının ölüm veya ateşte yakılmak olduğu ("Ve üç ay kadar sonra vaki olduk ki, Yahudaya: Gelinin Tamar zina etmiştir, ve hem de işte, zina ile gebe kalmıştır, diye bildirdi. Yahuda dedi: Onu çıkarın ve yakılın"(Tekvîn, 38/24). " Ve bir adam bir kadınla beraber anasını alırsa, alçaklıktır; aranızda alçaklık olmasın diye, kendisi ve kadınlar ateşle yakılacaktır" (Levililer, 20/14). "Ve bir kahinin kızı fahişelik ederek kendini bozarsa, babasını bozmuş olur; ateşle yakılacaktır"(Levililer, 21/9). Ayrıca bkz. Hikmet Tanyu, "Ateş", *DİA*, İstanbul 1991, c. IV, s. 54), kitâbî olmayan dinlerden Hinduizm ve Budizm'de de ölünün cesedinin yakıldığı belirtilmektedir (Bkz. Tanyu, "Ateş", *DİA*, İstanbul 1991, c. IV, s. 53; Günay Tümer, "Budizm", *DİA*, İstanbul 1992, c. VI, s. 357; Kürşat Demirci, "Cenaze", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, ss. 353-354).

120 Mesela bkz. Ali Bardakoğlu, "Ceza", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 472.

121 el-Bakara, 2/194, el-En'âm, 6/160, eş-Şûrâ, 42/40.

122 el-Mâide, 5/8.

Özet

Bu çalışmada geçmişte İslâmî bir anlayış gibi algılanıp eserlerde kaydedilmiş ve günümüzde de, yazılmaya ve derlenmeye devam edilen hadîs kitaplarındaki şiddet içerikli üç rivayet incelenmektedir. Bu rivayetlerden ikisi Hz. Peygamber'e, üçüncüsü de Hz. Ali'ye nispet edilmektedir. Birinci rivayet, Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'e Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında yolunu keserek eziyet eden ve karnındaki çocuğunun ölümüne sebep olan Hebbâr b. el-Esved ile arkadaşı hakkında Hz. Peygamber'in önce yakılmaları emrini verdiği, ancak daha sonra bu kararından vazgeçtiğiyle ilgilidir. İkinci rivayet, aynı zamanda men kezebe aleyye... hadîsinin sebep-i vürûdu olarak da nakledilmektedir. Bu haber, evlenmek istediği bir kadını elde etmek amacıyla Resûlullah'ın ismini kullanıp onun adına yalan söyleyen bir adam hakkında yine Hz. Peygamber tarafından önce öldürülüp ardından yakılmasına dair bir emrinden bahseder. Üçüncüsü ise, aynı zamanda ikinci rivayetin sahîh olduğunu ispatlamak gayesiyle de ileri sürülen Hz. Ali'nin İslâm'dan dönen bir gurup insanı öldürüp, kazdırdığı bir hendeğe doldurarak cesedlerini ateşte yaktırdığı iddiasıyla alâkalıdır. İşte bu rivayetler gerek isnadı gerekse metinlerinin muhtevası açısından makale sınırının elverdiği ölçüde kısaca tetkik edilmeye çalışılmıştır.

Bibliyografya

- ABDÜRREZZÂQ, Ebû Bekir İbn Hemmâm, *el-Musannef* (neşr. Habîburrahman el-A'zamî), I-XI, Beyrut 1983.
- ALTIKULAÇ, Tayyar, "İkrime el-Berberî", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, ss. 41-42.
- AŞIKKUTLU, Emin, *Hadiste Rical Tenkidî*, İstanbul 1997.
- ATEŞ, Süleyman, *Gerçek Din Bu 2*, İstanbul, ts., Yeni Ufuklar Neşriyat
- BARDAKOĞLU, Ali, "Ceza", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, s. 472.
- BEYHAQÎ, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (neşr. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ), I-XI, Beyrut 1994.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul, ts., İslâmî Kitabevi,
- CÂBİRÎ, Ebû İshâq Burhâneddîn İbrahim b. Ömer, *Rusûhu'l-ahbâr fî mensûhi'l-ahbâr* (neşr. Hasan Muhammed Maqbûlî), Beyrut 1409/1988.
- CANAN, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, Ankara 1989.
- CİHAN, Sadık, *Uydurma Hadislerin Doğuşu ve Sosyo-Politik Olaylarla İlgisi*, (1. Baskı), Samsun 1996; (2. Baskı), Etüd Yayınları, Samsun 1997.
- ÇAKAN, İsmail L. - Eroğlu, Muhammed, "Abdullah b. Abbâs", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 76.
- DÂREQUTNÎ, Ali b. Ömer, *Sünen* (neşr. Dârü ihyâ'it-türâsi'l-arabî), I-IV, Beyrut 1993.
- DÂRİMÎ, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünen* (neşr. Fevvâz Ahmed-Hâlid es-Seb'), I-II, Beyrut 1407/1987.
- DEMİRCİ, Kürşat, "Cenaze", *DİA*, İstanbul 1993, c. VII, ss. 353-354.
- EBÛ DÂVÛD, *Sünen*, I-IV, İstanbul, ts., İslâmî Kitabevi.
- EBÛ ĞUDDE, Abdülfettah, *Lemehât min târihi's-sünne ve ulûmi'l-hadîs*, Beyrut 1417, (Türkçesi: *Mevzû Hadîsler*, (çev. Enbiya Yıldırım), İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

- EBÛ ZEHV, Muhammed, *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*, Beyrut 1984.
- ELMALILI Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, İstanbul, ts.
- EMİN, Ahmet, *Fecrû'l-İslâm*, Beyrut 1969.
- FELÂTE, Ömer b. Hasen b. Osman, *el-Vad'u fi'l-hadîs*, I-III, Dimaşk 1981.
- HÂKİM en-NİSÂBÛRÎ, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn* (neşr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî), I-IV, Beyrut, ts., Dârü'l-ma'rife.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi* (çev. Salih Tuğ), I-II, İstanbul 1991.
- HATTÂBÎ, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *Me'âlimü's-sünen: şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd* (neşr. Abdüsselam Abdüşşâfî Muhammed), I-IV, Beyrut 1991.
- HEYSEMÎ, Nureddin Ali b. Ebû Bekir, *Mecma'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid* (neşr. Dârü'l-kitâbi'l-arabî), I-X, Beyrut 1982.
- HUMEYDÎ, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr, *el-Müsned* (neşr. Habîburrahman el-A'zamî), I-II, Beyrut-Qâhire, ts.
- İBN ADÎ, Ebû Ahmed el-Cürçânî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl* (neşr. Züheyl Zekkâr), I-VIII, Beyrut 1988.
- İBN BELBÂN, *el-İhsan bi tertîbi Sahîhi İbn Hibbân* (neşr. Kemal Yusuf el-Hût), I-IX, Beyrut 1987.
- İBN EBÛ HÂTİM, Ebû Muhammed Abdurrahman, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II-IX, Haydarabad 1952.
- İBN EBÛ ŞEYBE, Ebû Bekir, *el-Musannef* (neşr. Muhtar Ahmed en-Nedvî), I-XV, Bombay 1981.
- İBN HACER el-ASQALÂNÎ, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, I-VIII, Beyrut (ofs.).
- , *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-imâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî* (nşr. İltizâm Abdurrahman Muhammed), I-XIII, Beyrut 1988.
- , *Hedyü's-sârî li Fethi'l-bârî*, Bulak 1301.
- , *Tehzîbü't-Tehzîb* (neşr. Dârü ihyâi't-türâsi'l-arabî), I-VI, Beyrut 1993.
- İBN HANBEL, Ahmed, *Müsned*, I-VI, İstanbul 1982.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (neşr. Muhammed Ahmed Abdülazîz), I-IV, V-VIII, Qâhire 1978.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtim Muhammed, *Kitâbü'l-mecruhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ'i ve'l-metrükîn* (nşr. Mahmud İbrahim Zâyid), I-III, Beyrut 1992.
- İBN HİŞÂM, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (neşr. Süheyl Zekkâr), I-II, Beyrut 1992.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen* (neşr. Muhammed Fuâd Abdülbâqî), I-II, İstanbul, ts., İslâmi Kitabevi.
- İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd, *et-Tabaqâtü'l-Kübrâ*, (neşr. Dârü Sadr), I-IX, Beyrut, trs.
- İBN TEYMİYYE, Taqıyyüddîn, *es-Sârimü'l-meslûl 'alâ şâtimi'r-resûl* (neşr. Isam Fâris Harestânî), Beyrut 1994.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Kitâbü'l-Mevdûât* (neşr. Abdurrahman Muhammed Osman), I-III, Dârü'l-fikr, 1983.
- , *Ğarîbü'l-hadîs* (nşr. Abdülmu'tî Emîn Qal'acı), I-II, Beyrut 1985.
- İBNÜ'L-ESÎR, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe* (nşr. Muhammed İbrahim Elbennâ-Muhammed Ahmed Âşûr), I-VII, Kahire 1970.
- KANDEMİR, M. Yaşar, "Ebû Hüreyre", *DİA*, İstanbul 1994, c. X, s. 160.

- , *Mevzû Hadisler-Mense'i, Tanıma Yolları, Tenkidi*, DİB Yayınları, Ankara 1980.
- KEŞŞÎ, Ebû Amr Muhammed b. Ömer, *er-Ricâl/Ma'rifetü ahbârî'r-ricâl*, Bombay 1317.
- KETTÂNÎ, Ebû Abdullah Ca'fer el-Hasenî, *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, Beyrut 1987.
- KUTLUER, İlhan "İlhâd", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 93.
- LEKNEVÎ, Abdülhay, *er-Ref' ve't-Tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dîl* (neşr. Abdülfettâh Ebû Ğudde), Beyrut 1407/1987.
- MA'MER B. RÂŞİD, *el-Câmi'* (Abdürrezzâq'ın *el-Musannefi* içerisinde), c. XI, s. 261, no: 20490;
- MİZZÎ, Cemaeddin Ebû'l-Haccâc Yûsuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâî'r-ricâl* (neşr. Beşâr Avvâd Marûf), I-XXXV, Beyrut 1985.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Quşeyrî, *Sahîh* (neşr. Muhammed Fuâd Abdülbaqî), I-V, İstanbul, ts., İslâmî Kitâbevi.
- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, *Sünen*, I-VIII, İstanbul 1992.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÖNKAL, Ahmet, "Büreyde b. el-Husayb", *DİA*, İstanbul 1992, c. VI, s. 492.
- ÖZEN, Şükrü, "İslâm Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lutfî'nin İdamının Fikhîliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy.6, İstanbul 2001, s. 17-62.
- RÂZÎ, Ebû Muhammed Abdurrahman, *İelü'l-hadîs* (neşr. Dârü'l-meârif), I-II, Beyrut 1985.
- RÛDÂNÎ, Muhammed b. Muhammed, *Büyük Hadis Külliyyatı -Cem'u'l-Fevâid* (trc. Naim Erdoğan), I-V, İstanbul, ts.
- SAÎD B. MANSÛR, *Sünen*, neşr.: Habîburrahman el-A'zamî, I-II, Beyrut 1985.
- SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Çağımıza Mesajları*, Ankara 2000.
- SİDDİQÎ, Muhammad Zubayr, *Hadith Literature*, Calcutta 1961.
- ŞÂFÎÎ, *Müsnedü'l-İmâm eş-Şâfiî*, Beyrut 1980 (ofset, Bulak).
- TABERÂNÎ, Ebû'l-Qâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (neşr. Hamdî Abdülmeccid es-Silefî), I-VII, Mevsil 1985.
- , *el-Mu'cemü'l-Evsat* (neşr. Mahmûd et-Tahhân), I-X, Riyad 1995.
- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tehzîbü'l-âsâr -Müsnedü Ali b. Ebî Tâlib* (neşr. Mahmûd Muhammed Şâkir), Kahire, ts., Matbaatü'l-Medenî.
- , *Târîhu't-Tâberî* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), I-XI, Qâhire, trs.
- TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer, *Müşkilü'l-âsâr* (neşr. Dâiratü'l-Meârif), I-IV, Haydarabad 1333.
- TANYU, Hikmet, "Ateş", *DİA*, İstanbul 1991, c. IV, ss. 53-54.
- TİRMİZÎ, *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul, ts., İslâmî Kitâbevi
- TÜMER, Günay, "Budizm", *DİA*, İstanbul 1992, c. VI, s. 357;
- UĞUR, Müctebâ, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.
- UQAYLÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *ed-Du'afâü'l-Kebîr* (neşr. Abdülmü'tî Qal'acî), I-IV, Beyrut 1984.
- VÂQIDÎ, *Kitâbü'l-Meğâzî*, neşr.: Marsden Jones, I-III, Beyrut 1966.
- www.islamiyetgercekleri.org, www.angelfire.com
- YILDIRIM, Enbiya, *Hadis Problemleri*, İstanbul 1997.

ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Osman, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Dımaşk, ts., Dârü'l-fikr.

-----, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), Müessesetü'r-risâle, I-XXIII, Beyrut 1981-1985.